

Materijalna baština Domovinskog rata kao osnova za razvoj memorijalnog turizma

Kurka, Bruna

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:149558>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA "DR. MIJO MIRKOVIĆ"

BRUNA KURKA

**MATERIJALNA BAŠTINA DOMOVINSKOG RATA KAO OSNOVA ZA RAZVOJ
MEMORIJALNOG TURIZMA**

**TANGIBLE HERITAGE OF CROATIAN WAR OF INDEPENDENCE AS A BASIS
FOR DEVELOPMENT OF MEMORIAL TOURISM**

Diplomski rad

Pula, 2022.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FAKULTET EKONOMIJE I TURIZMA "DR. MIJO MIRKOVIĆ"

BRUNA KURKA

**MATERIJALNA BAŠTINA DOMOVINSKOG RATA KAO OSNOVA ZA RAZVOJ
MEMORIJALNOG TURIZMA**

**TANGIBLE HERITAGE OF CROATIAN WAR OF INDEPENDENCE AS A BASIS
FOR DEVELOPMENT OF MEMORIAL TOURISM**

Diplomski rad

JMBAG: 0303074965, redovni student

Studijski smjer: Kultura i turizam

Predmet: Turistička geografija Hrvatske

Mentor: izv. prof. dr. sc. Nikola Vojnović

Pula, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Bruna Kurka, kandidatkinja za magistricu Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica: Bruna Kurka

U Puli 29. rujna 2022.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Bruna Kurka dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj diplomski rad pod nazivom „Materijalna baština Domovinskog rata kao osnova za razvoj memorijalnog turizma" upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Studentica: Bruna Kurka

U Puli 29. rujna 2022.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. MATERIJALNA BAŠTINA.....	2
1.1. Pojam i uloga materijalne baštine u turizmu.....	3
1.2. Teška baština.....	7
1.3. Disonantnost teške baštine.....	11
2. RAZVOJ TURIZMA POSEBNIH INTERESA.....	15
2.1. Podjela turizma posebnih interesa.....	17
2.2. Sociopatološki oblici turizma posebnih interesa.....	18
3. MEMORIJALNI TURIZAM.....	21
3.1. Razvoj pojma memorijalnog turizma.....	24
3.2. Ključne razlike mračnog i memorijalnog turizma.....	25
4. DOMOVINSKI RAT KAO TEMA U TURIZMU POSEBNIH INTERESA.....	31
4.1. Politički okvir i uzroci rata.....	31
4.2. Istočnoslavonsko bojište (Beli Manastir, Osijek, Vinkovci i Vukovar).....	32
4.3. Zapadnoslavonsko bojište (općine Novska, Nova Gradiška, Pakrac, Grubišno Polje Darugar).....	36
4.4. Kordunsko bojište (Vojnić, Karlovac, Duga Resa, Ogulin, Slunj).....	37
4.5. Ličko bojište (Gračac, Korenica, Donji Lapac).....	37
4.6. Sjevernodalmatinsko bojište (Zadar, Split, Šibenik)-.....	38
4.7. Južnodalmatinsko bojište (Ploče, Metković, Dubrovnik).....	39

4.8. Posljedice rata i značaj Domovinskog rata na kulturni identitet Hrvatskog naroda	40
5. MATERIJALNA BAŠTINA DOMOVINSKOG RATA KAO OSNOVA ZA RAZVOJ MEMORIJALNOG TURIZMA	43
5.1. Odabrani muzeji Domovinskog rata u Hrvatskoj.....	44
5.1.1. Muzej Domovinskog rata Turanj.....	44
5.1.2. Muzej Domovinskog rata Split.....	46
5.1.3. Muzej Domovinskog rata Dubrovnik	48
5.1.4. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar.....	49
5.1.5. Vukovarski vodotoranj	51
5.1.6. Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata u Vukovaru.....	52
5.1.7. Spomen-obilježja u Gradu Karlovcu	53
5.1.8. Spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata u Slavnskome Brodu.....	55
5.1.9. Spomenik Trogirska kruna	56
5.2. Prijedlog modela razvoja i povezivanja gradova za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj.....	57
ZAKLJUČAK.....	61
KRITIČKI OSVRT	61
POPIS LITERATURE.....	65
POPIS PRILOGA	69
SAŽETAK	70
SUMMARY	71

UVOD

Diplomski rad sastoji se od pet glavnih poglavlja. U prvome poglavlju definiran je pojam materijalna baština i njena uloga u turizmu. Budući da se rad bavi materijalnom baštinom Domovinskog rata u okviru razvijanja memorijalnog turizma, objašnjena je i teška baština te disonantnost teške baštine. Memorijalni turizam pripada turizmu posebnih oblika interesa te je u drugome poglavlju objašnjen je razvoj i podjela turizma posebnih interesa te sociopatološki oblici turizma posebnih interesa. Treće poglavlje posvećeno je memorijalnom turizmu kao turizmu posebnih oblika interesa, objašnjen je sam razvoj pojma memorijalnog turizma te ključne razlike između mračnog i memorijalnog oblika turizma, s obzirom na to da se u literaturi oni često poistovjećuju. U četvrtom poglavlju, koje se bavi Domovinskim ratom kao temom turizma posebnih interesa, detaljno je izložen politički okvir i uzrok rata te bojišta, kao i sva hrvatska područja koja je rat zahvatio. Peto poglavlje bavi se analizom materijalne baštine Domovinskog rata – Muzej Domovinskog rata u Karlovcu, Splitu i Dubrovniku te Memorijalni centar Domovinskog rata u Vukovaru – koji predstavljaju resurse za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj. Nadalje, predstavljena je odabrana materijalna baština Domovinskog rata, odnosno, kulturno-povijesni spomenici i ostavština, nadalje, pri kraju poglavlja donosi se prijedlog autorice rada za model razvoja i povezivanja gradova u svrhu razvoja memorijalnog turizma. Na kraju rada nalazi se zaključak, popis literature, priloga, sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku.

Svrha rada jest prikazati razvoj memorijalnog turizma, razlike između mračnog i memorijalnog turizma te njegovu implementaciju u turističku ponudu Hrvatske. Cilj rada jest na temelju obrađene teorije dati konkretan primjer na kojemu se može izgraditi turistička ponuda memorijalnog turizma u Hrvatskoj. Hipoteza rada glasi: „Hrvatska ima dobre geografske i sadržajne preduvjete za razvoj memorijalnog turizma". Metoda korištena za izradu završnoga rada metoda je analize teorije, a podaci korišteni za izradu rada prikupljeni su iz sekundarnih izvora. Podaci su preuzeti iz knjiga, znanstvenih radova, publikacija te internetskih stranica. Također je korištena i metoda usporedbe podataka iz više izvora, sinteze, odnosno spajanja različitih dijelova literature u cjelinu.

1. MATERIJALNA BAŠTINA

Današnje značenje pojma baštine rezultat je povijesnih promjena započetih Francuskom revolucijom. Prije toga pojam baštine odnosio se na nasljedno dobro koje se prenosilo s roditelja na djecu dok se nakon transformacije (buđenja) kolektivne svijesti, procesa započetog Francuskom revolucijom, značenje pojma baština proširuje se s obitelji na naciju, čime ona postaje zajedničko dobro naroda. Baština postaje nacionalno dobro – nositelj identiteta određene društvene zajednice: s jedne strane predstavlja prošlost te iste zajednice, a s druge određuje njezinu sadašnjost, ali i budućnost. Stupnjevitost vezanosti baštine uz lokalitet može biti na različitim razinama, odnosno na svjetskoj, nacionalnoj, lokalnoj i osobnoj razini. Svjetska baština poznata je širokom krugu javnosti te privlači široke mase turista iz raznih zemalja. Na nacionalnoj razini povijesni spomenici često predstavljaju nacionalne ideale i nacionalni ponos. Imaju određen prihodovni potencijal, ali ne kao primarne turističke atrakcije, već za posjetitelje koji u destinaciju dolaze iz nekih drugih razloga. Na lokalnim razinama zajednice imaju potrebu za zajedničkim oznakama kako bi ostale u dodiru s vlastitom kolektivnom prošlošću. U tom kontekstu mnogi gradovi i sela nastoje očuvati scene i strukture prošlosti. Osobna baština privlači ljude koji su emocionalno povezani s određenim lokalitetom. U ovu je kategoriju uključena baština posebne interesne skupine kojoj putnik pripada, uključujući religiozna udruženja, etničke ili profesionalne grupe. Dana tipologija ostavlja mogućnost da se sve nabrojene razine povežu jer ono što se jednoj osobi može činiti kao svjetska baština, drugoj može izgledati kao osobna. Preplitanje tih kategorija dokaz je kompleksnosti samog pojma baštine.¹ Kulturna baština usko je povezana s pojmom kulturnog turizma, kao jednog od njegovih najsnažnijih resursa. U Konvenciji za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine iz 1972. godine UNESCO daje definiciju baštine po kojoj se kulturna baština odnosi na spomenike, skupine građevina i lokalitete koji imaju povijesnu, estetsku, arheološku, znanstvenu, etnološku ili antropološku vrijednost. Pri tome navodi tri glavne komponente Konvencije pri definiranju kulturne baštine, a to su: spomenici, skupine građevina i lokaliteti. U spomenike, odnosno djela arhitekture ubrajaju se monumentalna djela, elementi ili strukture arheološke prirode, crteži, pećine i prebivališta, kombinacije obilježja izuzetne univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene vrijednosti. Pod skupine građevina ubrajaju

¹ Jelinčić, D.,A., 2010: *Kultura u izlogu Kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*, MEANDARMEDIA, str. 17-19

se skupine samostojećih ili povezanih građevina koje zbog svoje arhitekture, homogenosti ili položaja u okolišu posjeduju univerzalnu vrijednost bilo povijesnu, umjetničku ili znanstvenu. Lokaliteti podrazumijevaju čovjekova djela ili kombinirana djela prirode i čovjeka te područja koja uključuju arheološke lokalitete univerzalne vrijednosti, povijesne, umjetničke ili znanstvene.²

Ograničenost dane definicije je u tome što se ista odnosi samo na materijalni aspekt kulture. Spomenuta Konvencija iz 1972. godine nije se znatno mijenjala, a s vremenom je došlo do promjena u istraživanju baštine stoga UNESCO uvodi termin nematerijalne baštine koja se prvenstveno odnosi na prakse, prezentaciju i ekspresiju, združena znanja i neophodne vještine koje zajednice, skupine ili pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalna baštine se u tom kontekstu može nazivati i živućom baštinom, a manifestira se kroz usmenu tradiciju, izričaj, jezik, scensku umjetnost, društvene prakse, rituale i svečanosti te znanja i prakse o prirodi i svemiru i tradicijske obrte.³ UNESCO provodi brojne programe za očuvanje i materijalne i nematerijalne baštine, a važnu ulogu u očuvanju baštine imaju i Svjetska turistička organizacija, ICOM (Međunarodno vijeće za muzeje), ICCROM (Međunarodni centar za proučavanje prezervacije i restauracije kulturnih dobara), ICOMOS (Međunarodno vijeće za spomenike i lokalitete). Nabrojane udruge predstavljaju međunarodne nevladine, odnosno međuvladine organizacija čija je uloga vrlo važna za očuvanje kulturne baštine, razvitak obrazovnih programa i unapređenje standarda u cilju razvijanja kulturnog turizma.⁴

1.1. Pojam i uloga materijalne baštine u turizmu

Materijalna baština predstavlja turistički resurs u koji se ubraja svako dobro, svako sredstvo i svaku mogućnost koja se može iskoristiti u svrhu razvoja turizma, ali mora sadržavati visok stupanj privlačnosti. Dije se na temeljne turističke resurse, ostale izravne i neizravne turističke resurse. Temeljni se dijele na potencijalne i realne turističke atrakcije, ostalim izravnim turističkim resursima pripadaju: turističko-ugostiteljski objekti, turistička mjesta i

² Jelinčić, D., A., 2010: *Abeceda kulturnog turizma*, MEANDARMEDIA, str. 31-32

³ Ibidem, str. 32-33

⁴ Ibidem, str. 147-148

destinacije, turističke agencije, turističke informacije i promidžbeni materijal itd. Neizravnim turističkim resursima pripadaju: očuvani okoliš, geoprometni položaj, komunalna infrastruktura, politička stabilnost i tako dalje. Osim toga, resursi se dijele i na prirodne, društvene i antropogene. Prirodne atrakcije svoju kompetenciju temelje na geološkim značajkama, klimi, vodenim bogatstvima, biljnom i životinjskom svijetu te zaštićenoj prirodnoj baštini dok su društveni resursi temelj razvoja društvenih i kulturnih atrakcija. Razvrstavaju se u zaštićenu kulturno-povijesnu baštinu (pokretni i nepokretni spomenici, atrakcije temeljene na kulturi života i rada i na znamenitim povijesnim osobama). Nakon toga slijede i manifestacijske atrakcije, ustrojstvo i djelovanje kulturnih i vjerskih ustanova, prirodnih lječilišta, sportsko-rekreativnih građevina i terena koji čine atraktivnu turističku suprastrukturu.⁵ Materijalna kulturna baština važan je turistički resurs na kojoj se može temeljiti turistička ponuda određene turističke destinacije te može poslužiti za stvaranje proizvoda. Baština nije potpuna bez razumijevanja nematerijalnog aspekta baštine poput poznavanja kulture življenja na lokalitetu, prikaza artefakata, osmišljenim primjerenim edukativnim i sadržajima povijesne ili znanstvene vrijednosti, evokativnosti (mitovi, legende) te u konačnici potencijala za stvaranje atrakcija.⁶ Svakako je potrebno uzeti u obzir činjenicu da materijalna kulturna baština generira dvije vrste vrijednosti; neekonomsku (kulturnu) i ekonomsku (uporabnu i neuporabnu), stoga proces njenog vrednovanja zahtijeva holistički pristup. Definirajući iste pojmove i iste vrijednosti brojni autori koristili su različitu terminologiju, kao što je intrinzična i instrumentalna vrijednost kulturne baštine, a pojedini autori dodali su i institucionalnu vrijednost kao treću kategoriju. Instrumentalna vrijednost materijalne baštine ogleda se u važnosti koju ima za društveni i ekonomski razvoj dok je institucionalna vrijednost povezana s javnim karakterom kulturne baštine i institucijama koje stvaraju povjerenje ili poštovanje tako da potiču sudjelovanje svojih korisnika. Intrinzična vrijednost predstavlja samu srž materijalne i nematerijalne baštine. Nadalje, pojedini autori podijelili su vrijednost materijalne kulturne baštine na estetsku (vizualna karakteristika lokaliteta kulturne baštine), simboličku (odražava etnički identitet kulturne zajednice), duhovnu/vjersku (sveta vjerska značenja lokaliteta proizašla iz vjerovanja i učenja organizirane

⁵ Floričić, T., Floričić, B., 2019: *Kulturna baština u turističkoj destinaciji, Vrednovanje i održivi menadžment*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Općina Medulin, str. 2-3

⁶ Ibidem, str. 127

religije), društvenu vrijednost (ogleda se u zajedničkim vrijednostima i vjerovanjima koja povezuje društvene grupe). Povijesnu vrijednost (intrinzična vrijednost lokaliteta, dio suštinske odlike i značenja elemenata baštine), vrijednost autentičnosti (jedinствене karakteristike i integritet lokaliteta) te znanstvenu vrijednost (znanstveni sadržaj i istraživačke prakse). Pojam ekonomske vrijednosti roba i usluga bez cijene, kao što je kulturna baština, proizlazi iz ekonomike okoliša. Pagiola (1996) tvrdi da ekonomisti okoliša sagledavaju vrijednost koristeći koncept ukupne ekonomske vrijednosti koja se sastoji od tri vrste vrijednosti: ekstraktivna ili potrošačka, neekstraktivna uporabna i neuporabna vrijednost. Neekstraktivna uporabna i neuporabna vrijednost vrlo su važne za pitanja vrijednosti kulturne baštine. Neekstraktivna uporabna vrijednost proizlazi iz usluga pruženih unutar lokaliteta, a neuporabna vrijednost ostvaruje se iz koristi koje lokalitet može pružiti, a koje ne obuhvaćaju korištenje lokaliteta ni na koji način. Neuporabne vrijednosti Pagiola klasificira na sljedeći način: vrijednost postojanja, odnosno vrijednost koju ljudi stječu samom svjesnošću da lokalitet postoji, bez obzira namjeravaju li ga posjetiti ili ne. U slučaju da lokalitet kao takav prestane postojati, u ljudima bi to izazvalo osjećaj gubitka. Vrijednost odabira ogleda se u mogućnosti uporabe lokaliteta kasnije u vremenu. Vrijednost kvaziizbora proizlazi iz mogućnosti da nas informacije prikupljene kasnije mogu navesti da ponovno oživimo lokalitet. Može se zaključiti kako ukupna ekonomska vrijednost dobra kulturne baštine uključuje i uporabnu i neuporabnu vrijednost, a ključan koncept u utvrđivanju cijena u ovome kontekstu jest koncept spremnosti platiti (WTP).⁷

Neekonomsko vrednovanje materijalne baštine potječe od primjene kvalitativnih metoda koje se u kulturnoj antropologiji koriste kao tehnike vrednovanja. Pritom se izdvajaju sljedeći pristupi istraživanju: kognitivni, opservacijski, fenomenološki, povijesni, etnografski te diskurzivni pristup istraživanju. Rezultati primjene nabrojanih metoda mogu pomoći različitim dionicima kulturne baštine u turističkim destinacijama kako bi razumjeli složenost društvenih odnosa i kulturne dinamike uz nastojanje da se lokalitet baštine očuva te da se održavaju skladni

⁷ Matečić, I., 2016: *Specifičnosti procesa vrednovanja materijalne kulturne baštine u turizmu*, *Acta turistica* 28, br. 1 (2016): 73-100. <https://hrcak.srce.hr/161385> (15.6.2022.)

odnosi između lokalne zajednice i turista. U nastavku pokušat ćemo ukratko objasniti svaki od pristupa.⁸

U tom kontekstu, etnografski i opservacijski pristup najprikladniji su za primjenu na lokalitetima baštine. Oba su pristupa prikladna za istraživanje turista i turističkih aktivnosti na samom lokalitetu. Kognitivni pristup stavlja naglasak na mentalne procese te predstavlja poveznicu između ljudskih misaonih procesa te fizičkih i idejnih aspekata kulture. Opservacijski pristupi usmjereni su na procese ljudskog ponašanja i njihov opis. U pogledu lokaliteta kulturne baštine opservacijska metoda može obuhvaćati jednostavno promatranje aktivnosti i analiziranje obrazaca ponašanja, kao i razrađene sustave *time-lapse* fotografiranja javnih prostora, etnološko-arheološke tehnike te neverbalne komunikacijske strategije za razumijevanje izgrađenih sredina. Fenomenološki pristupi obuhvaćaju analitičku metodu putem koje se razumijevaju i riječima opisuju fenomeni na način na koji se pojavljuju u svijesti pojedinih naroda. Fenomenološki pristupi lokalitetima kulturne baštine usmjereni su na mjesto te na način na koji ono nadraža iskustvo ili ga simbolizira. U kontekstu dobara kulturne baštine i turizma, dobra kulturne baštine često se pretvaraju u robu kako bi se stvorila iskustvena vrijednost za potrebe turizma. Lokaliteti kulturne baštine kojima se kvalitetno upravlja često se koriste za stvaranje pamtljivih iskustava posjetitelja. Povijesni pristupi smještaju pojedini lokalitet, mjesto ili građevinski objekt u kontekst vremena te istražuju materijalnu kulturu i njenu evoluciju. Pomoću takvog pristupa otkrivaju se vrijednosti iz prošlosti kao i promjene percepcije i konotacija tijekom vremena. Navedena metoda može se koristiti ako se istražuju promjene u percepciji lokaliteta ili promjene u kulturnim ili društvenim trendovima pojedine populacije. Diskurzivni pristupi ističu značenja govora i konverzacije jer se njima analizira korištenje pisanog, glasovnog ili znakovnog jezika, kao i svih komunikacijskih događaja. Ipak, ovakav se pristup rjeđe upotrebljava u kontekstu kulturne baštine i turizma.⁹

Ekonomska i neekonomska vrijednost materijalne baštine zahtijevaju implementaciju specifičnih tehnika i metoda vrednovanja u istraživački proces. Kvalitativne metode poput opservacijske i fenomenološke, najprikladnije su u kontekstu turističkih aktivnosti na

⁸ Matečić, I., 2016: *Specifičnosti procesa vrednovanja materijalne kulturne baštine u turizmu*, *Acta turistica* 28, br. 1 (2016): 73-100. <https://hrcak.srce.hr/161385> (15.6.2022.)

⁹ Ibidem

lokalitetima baštine, dok se ekonomsko vrednovanje materijalne baštine temelji na klasičnoj ekonomskoj teoriji i monetarnoj analizi u kojoj se koriste izravne metode vrednovanja za utvrđivanje ljudskih preferencija. Kako bi upravljanje kulturnom baštinom bilo uspješno, potrebno je koristiti interdisciplinarni pristup procesu vrednovanja, a takvim pristupom pomoglo bi se raznim dionicima kulturne baštine u očuvanju i upravljanju kulturnom baštinom. Pri tome treba posebnu pažnju obratiti na kompleksnost društvenih odnosa i kulturne dinamike koju kulturna baština sadržava.¹⁰

1.2. Teška baština

Teška baština ili baština zločina, zvjerstava, okrutnosti/patnje/zla jedna je od tržišno i turistički najzanimljivijih vrsta baština o kojoj se najviše raspravlja te je najkontroverznija baština kojom se može upravljati. Neugebauer navodi kako postoje tri temeljna uvjeta koje je potrebno ispuniti kako bi se nešto okarakteriziralo kao okrutno. Prvo, moraju postojati ljudski počinitelj i ljudska žrtva. Drugo, počinitelj mora svjesno i namjerno djelovati, a žrtve moraju biti nevine na način da ne pridonose svojoj patnji. Što je žrtva nevinija, to se događaj smatra okrutnijim. Treće, mora postojati određeni stupanj ozbiljnosti, odnosno, što je događaj većih razmjera i intenziteta, to je okrutniji. Kao četvrti uvjet navodi se memorabilnost. To znači da je događaj koji zadovoljava prethodna tri uvjeta u onoj mjeri grozan u kojoj je poznat i zapamćen.¹¹ Okrutnost se može podijeliti u dvije kategorije, odnosno: **općenite** (prirodne i slučajne katastrofe, zločin širih grupa, rat kao zločin ili zločin u ratu) te **posebne kategorije** (progon i sudski postupak te masakr i genocid). U kategoriju slučajnih i prirodnih katastrofa pripadaju potresi, erupcije vulkana, uragani, tsunamiji i slično koje se, osim ako postoji ljudsko djelovanje ili zanemarivanje, ne smatraju zločinima, kao što se to na primjer smatra glad ili epidemije uzrokovane namjernim političkim odlukama ili djelovanjem. Kategoriji zločina širokih grupa pripadaju zločini koje čini čitava skupina ljudi nekoj drugoj većoj skupini ljudi (rasizam, kolonijalizam). Treća općenita kategorija - rat kao zločin ili zločin u ratu - svakako je najopsežnija od kategorija budući da je rat gotovo kontinuirana pojava. Pitanje koje se u tom kontekstu postavlja jest je li rat po definiciji teška baština ili se to definira s obzirom na broj

¹⁰ Matečić, I., 2016: *Specifičnosti procesa vrednovanja materijalne kulturne baštine u turizmu*, *Acta turistica* 28, br. 1 (2016): 73-100. <https://hrcak.srce.hr/161385> (15.6.2022.)

¹¹ Neugebauer, A., 2009: *Pro-active Dissonant Heritage Management*, VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co., str. 6-7

žrtava, patnju i razaranje. Posebne kategorije, kako je prethodno navedeno, uključuju progon i sudski postupak, masakr i genocid. Kategorija progona i sudskog postupka mogu se preklapati s općenitim kategorijama poput zločina širih grupa, rata kao zločina ili zločin u ratu, ali i posebnim kategorijama poput masakra i genocida. Najčešći oblici progona su vjerski, etnički i politički, a progon često uključuje maltretiranje, represiju, uznemiravanje, zastrašivanje i slično. Legalni oblici sudskog postupka također se mogu smatrati baštinom zločina. U kategoriji masakra manje je važan broj ubijenih, a više način postupanja počinitelja masakra. Posljednja i najokrutnija kategorija jest genocid, pod kojim se podrazumijevaju djela počinjena s namjernom da se u cijelosti ili djelomično uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina. Genocid se može podijeliti i na politocid, autogenocid, etnocid, djelomični genocid, potpuni genocid i holokaust. Politocid se definira kao eliminacija političke klase, autogenocid se odnosi na masovna ubojstva, a etnocid na smrt čitavih plemena domorodačkih naroda nakon kontakta s doseljenicima. Djelomični i totalni genocid odnosi se na eliminaciju grupe u državi, regiji ili posvuda. Posebnu kategoriju genocida čini holokaust budući da se odnosi na univerzalnu eliminaciju Židova.¹²

Autor Macdonald tešku baštinu definira kao jedan vid baštine, dugo zanemarivan, koji biva često negiran ili potiskivan u kolektivnoj svijesti. Iako je riječ o neželjenim dijelovima prošlosti, takva baština svakako postoji i kao takvu se treba prihvatiti. Teška baština postaje stvarno tek kad prođe nekoliko faza: identifikaciju, promociju i interpretaciju. Naime, da bi se u potpunosti ostvario potencijal tog aspekta baštine, najprije je nužno identificirati je kao nepoželjnu baštinu, a zatim je interpretirati kao važnu i nužnu za daljnji razvoj zajednice. Sharpley i Stone (2009) koji su se bavili temom mračnog turizma, opisali su proces povezanosti interpretacije, konzumacije (uporabe), memorije, identiteta i autentičnosti kao zatvoren međuovisni sustav koji je također primjenjiv na razne oblike teške baštine. Autentičan identitet ne može biti komodificiran bez kvalitetne interpretacije koja predstavlja polazišnu točku za konzumaciju, a čiji čin označava aktivnost sjećanja, odnosno, komemoriranja.¹³ U tom kontekstu javljaju se određeni problemi u vezi interpretacije i komunikacije teške baštine, a

¹² Borowitz, L., 2020: *Disonantna baština holokausta i apartheida* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:724633> (16.5.2022.)

¹³ Stublić, H., Samovojska, R., 2018: *Uvod u problematiku komodifikacije teške baštine*, *Studia ethnologica Croatica*, 30(1) 279-293. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/214403> (15.6.2022.)

Nauret (2017) tvrdi da se ona može komunicirati na tri načina: 1. promotivnim tekstovima, disonancu treba učiniti eksplicitnom, naglasiti je kontrastom te naglasiti njenu ponovnu upotrebu u sadašnjosti, 2. pristupom od dna prema vrhu - rekonstruirati značenja, potaknuti aktivni angažman građana i učiniti ih ambasadorima baštine. I 3. kroz prizmu europskih dimenzija, odnosno konstruirati zajedničke demokratske percepcije totalitarističke europske povijesti. U obzir treba uzeti i dva postojeća baštinska diskursa od kojih svaki ima svoj način upotrebe; prvi je autorizirani baštinski diskurs, a drugi inkluzivni baštinski diskurs. U okviru teške baštine inkluzivni baštinski diskurs smatra se relativnijim zbog pacifističkog stava prema disonanci baštine koju emitira. Prema inkluzivnom baštinskom diskursu, komunikacija disonantne baštine morala bi uključivati pristup od dna prema vrhu. Razina na kojoj je takav diskurs moguć jest regionalna, odnosno lokalna, moguće i međunarodna ovisno o tipu i sadržaju lokaliteta ili atrakcije. Razumijevanje teške baštine vrlo je dinamično i očituje se u (re)konstrukcijama u sadašnjosti, stoga je njena kvalitetna interpretacija i transformativno iskustvo neupitno, a njen odraz na održivi razvoj neosporan. Osim problema interpretacije i komunikacije teške baštine, javlja se i etički problem. U Povelji ICMEMO-a iznosi se teza kako kulturna sjećanja ne smiju i ne mogu biti politički diktirana. Memorijalni muzeji svoje bi djelovanje trebali usmjeriti tako da prihvate postojanje drugačijih praksi koje su usmjerene na njegovanje pluralizma u okviru sjećanja. Memorijalni muzeji nisu dominantna struktura u komemorativnim procesima već služe kao agens suradnje između obrazovnih institucija, organizacija civilnog društva i određenih političkih struktura u društvu. Memorijalni muzeji tako služe samo kao strukture u kojima se valoriziraju i obrađuju teške teme javnih zločina usmjerene prema manjinama. Unatoč mogućim pritiscima u profesionalnoj infrastrukturi memorijalnih muzeja, mora se inzistirati na znanstvenom i objektivnom pristupu obradi i prezentaciji građe. Informacije i znanje koje građa prenosi mora poticati empatiju prema žrtvama.¹⁴

Primjer teške baštine u glavnom gradu Zagrebu jest onaj sestara Zdenke i Rajke Baković. Sestre Baković bile su pripadnice antifašističkog pokreta otpora za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH) koja je tijekom Drugog svjetskog rata bila saveznica nacističke Njemačke. Sestre su pomagale pokretu otpora tako što su koristile vlastiti kiosk za prodaju

¹⁴ Stublić, H., Samovojska, R., 2018: *Uvod u problematiku komodifikacije teške baštine*, *Studia ethnologica Croatica*, 30(1) 279-293. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/214403> (15.6.2022.)

novina u današnjoj Varšavskoj ulici u Zagrebu kao mjesto sastanka i centar za distribuciju informacija ostalim članovima pokreta otpora. Njihov rad uočila je Ustaška narodna služba (UNS) te ih obje uhitila 20. prosinca 1941. godine. Sestre su nakon uhićenja bile podvrgnute višednevnim brutalnim mučenjima i ispitivanjima kako bi otkrile ostale članove pokreta otpora, no to nisu učinile. Zdenka Baković ubila se tijekom jednog ispitivanja skokom kroz prozor 25. prosinca 1941. godine, a Rajka Baković preminula je 29. prosinca u bolnici nakon što je podlegla ozljedama izazvanim mučenjem. Zdenka je imala 24, a Rajka 21 godinu te su 1953. godine proglašene narodnim herojima SFR Jugoslavije. U nastavku će biti objašnjeno kako se priča o sestrama Baković može smatrati teškom baštinom.¹⁵

Priča je započela 1990-ih godina u Zagrebu kada raspadom Jugoslavije započinje početak hrvatske borbe za neovisnost a s njom i još jedan krvavi rat. Time cjelokupno naslijeđe povezano s Jugoslavijom postaje neželjenom baštinom, a u tom kontekstu spomenik sestrama Baković, podignut i slavljen za vrijeme Jugoslavije, postaje neželjenim (Slika 1.).¹⁶

Slika 1. Spomenik sestrama Baković

Izvor: Portal novosti, <https://www.portalnovosti.com/pocast-sestrama-bakovic> (10.6.2022.)

¹⁵ Stubić, H., 2019: *Lice i naličje baštine: prilog raspravi o pojmu teške baštine*, Studia ethnologica Croatica, 31 (1), 239-264. Preuzeto s: <https://doi.org/10.17234/SEC.31.9> (10.6.2022.)

¹⁶ Ibidem

Spomenik se nalazi u samom centru Zagreba, preko puta mjesta gdje se nekada nalazio spomenuti kiosk u prolazu koji je dugo nosio naziv *Prolaz sestara Baković*. Tijekom 1990-ih javlja se inicijativa za preimenovanjem prolaza u *Miškecov prolaz*. Miškec je prema urbanoj legendi bio lokalni siromah koji je živio u kotlovnici obližnjeg kina te zarađivao noseći na leđima reklamne panoje. Navedeno je jasan primjer kako sjećanje godinama slabi, povijesni događaji postaju zaboravljeni, a baština zanemarena ili negirana. Sjećanje na sestre Baković pomalo nestaje iz kolektivnog sjećanja lokalne zajednice i naroda, a novije generacije nemaju svijest o tome tko su bile sestre Baković niti koga predstavljaju dvije biste postavljene u poznatom zagrebačkog prolazu. Gotovo je i cijela povijest pokreta otpora za vrijeme Drugog svjetskog rata izbrisana iz školskih udžbenika povijesti. Zanimljiv je podatak da je 2008. godine hrvatska umjetnica Sanja Iveković osmislila umjetnički projekt u znak sjećanja na sestre Baković. Uz spomen-bistu sestara postavila je školsku ploču s dostupnim kredama i naslovnim pitanje: *Tko su bile sestre Baković?*. To je bio i svojevrsan poziv prolaznicima da izraze svoja razmišljanja o spomeniku i postavljenom pitanju. Reakcije su bile raznolike, ali mnogi doista nisu znali odgovor na pitanje i nisu se time previše zamarali. Danas prolaz službeno nosi naziv Prolaz sestara Baković nakon inicijative za preimenovanjem 2009. godine. Danim primjerom pokazuje se kakav je stav određene društvene zajednice prema spram teške baštine, odnosno da on nije dovoljno progresivan kad je u pitanju njezino očuvanje. Poticanje na preispitivanje prošlosti, identiteta i vrijednosti koji iz nje proizlaze u većini slučajeva završava ozbiljnim prijeporima i sukobima, stoga pojam teške baštine treba koristiti oprezno i s distancom.¹⁷

1.3. Disonantnost teške baštine

Autori Ashworth i Tunbridge (1996.) objavljuju knjigu pod naslovom *Dissonant heritage: the management of the past as a resource in conflict* u kojoj uvode pojam tzv. disonantne baštine. Disonance u baštini mogu biti uzrokovane različitim okolnostima i očitovati se na različite načine, a pojavljuju se jer je relativno jednostavno promijeniti i preokrenuti povijest te tako pretvoriti baštinu u tržišni proizvod. Autori navedene knjige podijelili su disonantnost baštine na pet velikih kategorija; disonantnost implicirana u komodifikaciji, disonantnost implicirana u mjestima kao proizvodima, disonantnost implicirana u višestrukom korištenju, disonantnost

¹⁷ Stublić, H., 2019: *Lice i naličje baštine: prilog raspravi o pojmu teške baštine*, *Studia ethnologica Croatica*, 31 (1), 239-264. Preuzeto s: <https://doi.org/10.17234/SEC.31.9> (10.6.2022.)

implicirana u sadržaju interpretativne poruke, disonantnost u lišavanju nasljedstva. Također definirali su različite namjene baštine, odnosno, tri dimenzije disonantnosti teške baštine; teška baština kao kulturni resurs, teška baština kao politički resurs i teška baština kao gospodarski resurs.¹⁸ Navedene tri dimenzije često se preklapaju budući da dvije ili više dimenzija mogu koristiti istu baštinu u isto vrijeme, često i na istome mjestu. Teška baština kao kulturni resurs pruža informacije o vrijednostima, normama, artefaktima i institucijama, koje se predstavljaju, objašnjavaju i izlažu u kulturnim institucijama, pri čemu se muzej smatra arhetipom baštine kao kulturnim resursom. Teška baština kao politički resurs definira kako se baština koristi kao stvarni i potencijalni politički resurs i instrument, a posebno u stvaranju i doprinosu političkom identitetu. Interpretacija baštine može se koristiti kao politički instrument za izgradnju ili pretvaranje nacionalnog identiteta, opravdanje i slavljenje političke moći. Takav je primjer prikazivanje holokausta u Auschwitzu kao poljske tragedije, iako je pretežno to bila židovska tragedija. Međutim, nije sva baština namjerno korištena u političke svrhe, ali se sva baština koja se koristi kao stvarni ili potencijalni politički instrument može pogrešno koristiti, što dovodi do disonantnosti u političkoj upotrebi baštine. Autori Ashworth i Tunbridge (1996) navode izvore takvih disonanci: premještanje, pogrešno postavljanje baštine, napuštanje i zlouporaba baštine, namjerno proširenje prava nad prostornim predstavljanjem baštine, višestruko korištenje lokaliteta, objekata i udruga na način da koriste interpretacije koje nisu u skladu te podržavaju različite ideje i slično. Teška baština kao gospodarski resurs najočitija je namjena baštine te se može koristiti na dva načina. Prvo kao izravni resurs koji podražava gospodarske aktivnosti te drugo, kao neizravni resurs koji doprinosi lokacijskim preferencijama drugih gospodarskih aktivnosti na način da namjerno promovira i oblikuje percepciju mjesta čime privlači veći broj investitora i poduzetnika. U tom kontekstu može doći do sukobljenih slika koje su projicirane na dva tržišta, a do disonantnosti može doći i u direktnoj gospodarskoj upotrebi baštine u sektoru kulturnog baštinskog turizma.¹⁹

Kategorije disonantnosti unutar procesa stvaranja baštine dijele se na pet faza: faza resursa, odabira, proizvoda, ciljanja te faze potrošnje. **Faza resursa** predstavlja prvu fazu procesa stvaranja baštine i imaju veliki utjecaj na stvaranje proizvoda. Problemi se mogu pojaviti kod

¹⁸ Borowitz, L., 2020: *Disonantna baština holokausta i apartheida* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:724633> (16.5.2022.)

¹⁹ Ibidem

određivanja autentičnosti i podrijetla povijesnog resursa. Autentičnost je presudan faktor u odabiru povijesnih resursa te se postavlja pitanje jesu li povijesni resursi, koji će se odabrati za potrebe čuvanja i izlaganja, autentični ili su prošli određeni stupanj komodifikacije. Problem leži u tome što postaje sve teže dokazati da je predmet autentičan budući da se svi predmeti podvrgavaju određenim mjerama očuvanja i održavanja. Autentičnost u konačnici nije objektivna, već relativna, te se može interpretirati na više načina. **Faza odabira** druga je faza u procesu stvaranja baštine te sama po sebi može biti problematičnom i disonantnom. Pristranost se može javiti u samom odabiru, ali i u zadatku pronalaženja odgovora na pitanja poput; što vrijedi odabrati?, što treba sačuvati?, čiju povijest treba odabrati?. Disonance i sukobi često će se pojaviti kod samog odabira, etičkih pitanja ili pitanja lišavanja nasljedstva marginaliziranih grupa. Je li etično sačuvati i izlagati mjesta ratnih grozota? Je li etično odabrati mjesta genocida i instrumente mučenja? Je li moralno ispravno ili neispravno odabrati određeni resurs koji će se prenositi sadašnjim i budućim generacijama?. Moralnost nije univerzalna već je produkt kulture te se tako u pojedinim kulturama čuvaju instrumenti mučenja i ratne grozote te se upravo zbog takvih razlika i onih zajednica koje čuvanje spomenutih predmeta osporavaju, mogu stvoriti sukobi i disonantnosti. **Faza proizvoda** predstavlja razvojnu fazu ili proces transformacije, u kojem se resursi pretvaraju u proizvode interpretacijom, pakiranjem i integracijom resursa u odgovarajući proizvod. Komodifikacija povijesnih resursa stvara disonantnosti u ovoj fazi. Nesuglasice najčešće nastaju oko tumačenja i sadržaja poruke, pogrešnih interpretacija te višestruke uporabe povijesnih resursa. Disonance se mogu javiti između različitih dionika baštine, odnosno između vlasnika/kontrolora baštine i zajednice domaćina, zajednice domaćina i skupine kojih se baština tiče, dionika baštine i turističkog sektora zbog sukobljenih interesa i slično. Baština ne smije biti trivijalizirana ili predstavljena tako da služi samo zabavi već je potrebno postići ravnotežu između njene uloge u obrazovanju i zabavi pri čemu uloga obrazovanja ne smije pasti u drugi plan. Problemi mogu nastati i na samom lokalitetu kada se turistička ili kulturna iskustva nude na mjestima koja nemaju izravnu vezu s događajem, ali ga pokušavaju iskoristiti za vlastite političke, ekonomske ili društvene ciljeve (npr. Memorijalni muzej holokausta u Washington D.C.-u). U **fazi ciljanja** disonancije se pojavljuju zbog zanemarivanja tržišnih segmenata, grupa potrošača koji dijele slične potrebe, ponašanja ili stavove; neadekvatne razlike između različitih segmenata, neuspjeh u ciljanju određenog segmenta, nedovoljna komunikacija i poznavanje potreba i želja posjetitelja i slično. Disonance se pojavljuju i onda kada su tržišni segmenti odabrani u preširokom rasponu, a proizvod ne može zadovoljiti sve potrebe i želje potrošača te se zbog toga pojedini

segmenti zanemaruju i značajno razlikuju. U posljednjoj fazi, **fazi potrošnje**, disonance se javljaju u nadziranju protoka informacija, problema koji se tiču različitih dionika, gubitak autentičnosti i slično. Problemi se mogu pojaviti između turista i zajednica domaćina zbog različitog razumijevanja i odnosa prema nasljeđu. Može doći do krive interpretacije, prezentacije, negacije, trivijalizacije teške baštine te posjetitelji mogu imati drukčija očekivanja od onoga što im je ponuđeno. Disonance nastaju i zato što se baština ne koristi samo u gospodarske svrhe već i kao politički i kulturni resurs. Korisnici baštine nisu samo turisti već i države, vlade, institucije, muzeji, arhivi, povijesna mjesta i druge kulturne organizacije.²⁰

²⁰ Borowitz, L., 2020: *Disonantna baština holokausta i apartheida* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:724633> (16.5.2022.)

2. RAZVOJ TURIZMA POSEBNIH INTERESA

Kao i u svim ostalim društvenim ili gospodarskim pojavama, pa tako i turizmu, dolazi do svojevrsne logične i povijesno verificirane evolucije u razvitku. Povijest turizma prikazuje konzistentan slijed od sporadičnih putovanja do masovnih migracija do pojave diversificiranih oblika turizma te različite vrste i podvrste turizma. Razvoj specifičnih oblika turizma, selektivnih ili alternativnih, posljedica su promjena u tehnološkom i gospodarskom te društvenom okruženju. Razvojem specifičnih oblika turizma dolazi do nove situacije na međunarodnome tržištu, ali i do pojava "novih" turista i novih segmenata tržišta. Uočljive su i znatne razlike u namjeni hotela (*all inclusive*, wellness, romantični, klupski, umjetnički, za samce, za bebe i djecu itd.). Klasični oblici hotelijerstva postali su marginalna pojava uz rast konkurencije manjih obiteljskih ili butik hotela. Dolazi do mnogih promjena na tržištu potražnje uz pojavu sve kompleksnijih motiva za putovanje. Uz glavne motive (kupanje, odmor), pojavljuju se i novi paketi motiva za odlazak na putovanje koji mogu biti: kultura, ekologija, sport, naglašena potreba za doživljajima, čulnost, emocije, rekreacija, zdravlje itd. Turist želi nova iskustva, nešto što do sada nije doživio i nešto drugačije od svakodnevnog života. Sve veća očekivanja turista proizlaze iz medija i naprednih telekomunikacija, ulogu također ima i veća obrazovanost i prethodna osobna iskustva i znanja. Isti faktori utječu i na brže prenošenje informacija i tzv. promocije „od usta do usta”.²¹

Sve su izraženije promjene u potrebama potencijalnih turista rastom životnog standarda pri čemu oni raspolazu sa sve više novaca i slobodnog vremena, što su ujedno i glavni preduvjeti za uključivanje u turističke tokove. Rezultat tih promjena sve je veća popularnost kratkih i kružnih putovanja na kojima se na brz i udoban način može puno toga doživjeti. Kao odgovor na ubrzani ritam suvremenog načina života intenzivno raste potražnja za nedirnutim ekološko čistim područjima, pri čemu osobna sigurnost predstavlja glavni kriterij u odabiru destinacije. Tržište se sve više dijeli na podskupine definirane životnim stilom, osobnim sklonostima, potrebama i životnim prilikama. Različita segmentacija tržišta potiče interes za različite oblike i vidove turizma na svim razinama turističke potražnje. To logično prati i promjene turističkih ponuda kroz brojne inovacije u vidu smještajnih kapaciteta i ostalog turističkog sadržaja. Posljednja desetljeća 20. stoljeća donose intenzivan rast i disperziju

²¹ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 210-211

turizma na sve dijelove svijeta te njegovu diversifikaciju na različite oblike turizma: posebni, specifični, alternativni ili selektivni oblici suvremenoga turizma. Oni se javljaju u segmentu želja i potreba sve zahtjevnije turističke potražnje, a implementirani su u turističku ponudu sukladno raspoloživim prirodnim i antropogenim resursima te turističkoj infrastrukturi i suprastrukturi.²² Svaki turistički doživljaj složen je proizvod koji se sastoji od skupa opipljivih (hotelska soba, hrana, piće, broj kulturnih spomenika) ili manje opipljivih (atmosfera, raspoloženje, ugođaj) elemenata ugrađenih u usluge različitih individualnih ponuđača. Što je ponuda turističkih (uslužnih proizvoda) veća, a turistički doživljaji raznovrsniji i bogatiji, to je konkretna turistička destinacija tržišno konkurentnija.²³ Selektivni oblici turizma smatraju se i jednim vidom održivog razvoja turizma.

Kad je riječ o ponudi na europskom turističkom tržištu, ona je uvjetovana sve jačom konkurencijom i pojavom sve raznolikijih i raznovrsnijih turističkih potreba te se ubrzano razvija u kvalitativnom i kvantitativnom smislu. Teži se optimalizaciji svakog segmenta ponude i unapređenju i najmanjih detalja koji bi doprinijeli pozitivnoj slici i stvaranju konkurentnih prednosti na europskom tržištu. Nijedna prednost nije trajna zbog reakcije konkurencije, stoga treba kontinuirano istraživati turističko tržište i prilagoditi ponudu novim trendovima na tržištu. Svaki pogrešan korak u izgradnji turističke ponude može unazaditi zemlju u percepciji turista i tako rezultirati nepovoljnim financijskim rezultatima.²⁴ Razvojem novih oblika turizma stvara se bolja ponuda u destinaciji koja se onda može proširiti i na neke druge prirodne i ljudske resurse te iste destinacije i tako smanjiti sezonske migracije i sezonske priljeve turiste. Naravno, sve to ovisi o tome na koji će se način valorizirati prirodni i antropogeni resursi u destinaciji i raspolaže li destinacija dovoljnim brojem resursa. Omjer zaposlenih u turizmu te ulaganja u njihove stručne kompetencije također igraju važnu ulogu u razvitku selektivnih oblika turizma, ali i u održivosti turističke destinacije. S druge strane, specifične oblike turizma moguće je definirati kao posebnu skupinu turističkih kretanja koja su uvjetovana određenim turističkim motivom koji turističkog potrošača pokreće na putovanje.

²² Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 210-211

²³ Znanstvena edicija instituta za turizma, 2011: *Izazovi upravljanja turizmom*, Knjiga br.5, Zagreb, str. 5

²⁴ Alkier Radnić, R., 2009: *Turizam u Europskoj uniji*, Opatija, str. 101

Što se turističke ponude tiče, ona mora imati ponudu sadržaja prilagođenu ostvarenju doživljaja vezanih uz dominantan motiv/interes turističkog potrošača.²⁵

2.1. Podjela turizma posebnih interesa

Jadrešić (2001.) nudi podjelu selektivnih vrsta turizma u šest osnovnih grupa: ekološki turizam, alternativni, edukativno-komunikacijski, ekskluzivni, zabavno rekreativni i druge. Ostale vrste turizma mogu se podijeliti u dvije manje grupe, s obzirom na organizacijske, sadržajne ili vremensko-prostorne kriterije.

U prvu grupu ulaze gradski ili urbani turizam, grupni, individualni, jezerski, riječni, komercijalni, nautički i mješoviti turizam, turizam srednjeg sloja, radnički, umirovljenički, zdravstveni turizam i još brojni drugi.

U drugu grupu ulazi aktivni turizam, receptivni turizam, domaći, inozemni, međunarodni i interkontinentalni, interregionalni, ljetni, zimski, proljetni, sezonski, izvansezonski itd.

U treću grupu ubrajaju se oblici i forme u okviru tzv. regionalnog turizma koji se odvija u koncentriranim turističkim zonama priobalja, zaleđa ili gradova te drugih urbanih i ruralnih prostora, koji obuhvaćaju oblike kao što su: kulturni turizam, obrazovni, eno gastronomski, ekološki, ruralni, pustolovni te turizam prirodnih atrakcija itd.

Dakle, može se zaključiti kako svaka selektivna vrsta turizma ima svoju osnovnu motivaciju koja se razlikuje od drugih vrsta i koja usmjerava potražnju upravo prema toj selektivnoj ponudi.²⁶

U literaturi se specifični oblici turizma definiraju kao posebna skupina turističkih kretanja koju su uvjetovana određenim, dominantnim turističkim motivom koji turističkog potrošača pokreće na putovanje u destinaciju čija je turistička ponuda sadržajno prilagođena dominantnim interesima potrošača. Čavlek i suradnici (2011) navode kako je specifične oblike turizma moguće podijeliti u dvije skupine, ovisno o tome temelje li se sadržaji ponude pretežno

²⁵ Čavlek i suradnici, 2011: *Turizam, Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb, str. 40

²⁶ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, 227-229

na prirodnim ili društvenim resursima. Prema tome, u specifične oblike turizme, temeljene na prirodnim resursima, ubrajaju se sljedeći oblici turizma: zdravstveni, sportski, nautički, , seoski, lovni i ribolovni, robinzonski, naturizam, ekoturizam i drugi. U specifične oblike turizma koji su temeljeni na društvenim resursima ubrajaju se: kongresni, kulturni, gastronomski i etnofilski, turizam događanja, vjerski turizam i turizam na umjetno stvorenim atrakcijama (tzv. *casino* turizam) i drugi. Danas se u praksi i teoriji susrećemo s novim pojmovima kojima se žele označiti tržišne niše koje razvijaju pojedine turističke destinacije. Mnoge od tih oblika turizma moguće je identificirati unutar nekog drugog ili većega broja drugih specifičnih oblika turizma poput shopping turizma, seks-turizma, povijesnog turizma, pa i memorijalnog i mračnog turizma.²⁷

U nastavku slijede opisi/analize oblika turizma oblikovanih na drugačijim temeljima poput morbidnih i degutantnih interesa i motiva.

2.2. Sociopatološki oblici turizma posebnih interesa

Turizam kao dio suvremenog društva nosilac je brojnih pozitivnih društvenih promjena i karakteristika, ali isto tako i popratnih negativnih posljedica koje se različito odražavaju na prirodu i društvo. Sukladno Alfieru (1994) te brojnim drugim autorima, neophodno je stalno analizirati i preispitivati kako pozitivne tako i negativne komponente turističkog razvitka koje utječu i na gospodarski, prostorni i društveni razvitak. Suvremeni turizam u traženju atrakcije pod svaku cijenu, bilježi i rastuće trendove posjećivanja destinacija koje su povezane s prirodnim kataklizmama, društvenim tragedijama i patnjom. U takva se putovanja ubrajaju i ona s motivima upitnih moralnih i etičkih vrijednosti. Takvi asocijalni oblici turizma u okviru tzv. sociopatološke sfere podrazumijevaju sljedeće: „*disaster turizam*” (turizam kataklizmi), „*dark tourism*” (tamni ili mračni turizam), „*drug turizam*” (turizam opijata).²⁸ Krajem 20. stoljeća tematska su putovanja postala atraktivnija, a samim time i traženija. Razlog tomu je sazrijevanje i segmentacija turističkog tržišta u želji za odmicanjem od masovnog turizma te primicanje specijaliziranim i jasno definiranim tržišnim segmentima. Segmentacija tržišta prema tematici turističkih putovanja proizašla iz potrebe za kreiranjem identiteta turističkih destinacija u cilju bolje prepoznatljivosti i podizanja konkurentnosti na tržištu. Na tim se

²⁷ Čavlek i suradnici, 2011: *Turizam, Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb, str. 40

²⁸ Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split, str. 491-492

osnovama razvio i memorijalni turizam koji se može promatrati kao segment tzv. mračnog turizma i kojega karakteriziraju određene posebnosti, ali i paradoksi o čemu će više biti riječi u sljedećim poglavljima. Suprotno tradicionalnom poimanju masovnih turističkih putovanja koja su najčešće obilježena odmorom, zabavom i rekreacijom, u podlozi turističkih motiva mračnog turizma jest želja za posjećivanjem i onih turističkih destinacija i lokaliteta koji su povezani s ljudskom patnjom i tragedijom širih razmjera.²⁹

Posljednjih nekoliko desetljeća suvremeni turizam bio je orijentiran na brigu za okoliš, kulturu i kulturno naslijeđe i održiv razvoj. Zanimanje za negativne pojave u društvu potiču mediji koji pišu i izvještavaju rijetko o onom pozitivnom, a vrlo često o onom „crnom i mračnom“ - ubojstvima, silovanjima, podmetnutim požarima, međunarodnim sukobima svih razina i silina. Neke televizijske postaje uvele su i poseban model zaštite kako pojedini programi ne bi bili dostupni djeci i mladima. Teško je za pretpostaviti kako se turizam neće oduprijeti takvom okruženju zbog dinamičnosti turizma koji je povodljiv i stvoren kako bi ispunio želje i potrebe turista. Teorija turizma prihvatila je pojam horor turizma čime se dokazuje kako je bilo pitanje dana kada će se pojam pojaviti i u teoriji i praksi turizma. Cookova *Battlefield tour* prvo je turističko hedonističko putovanje motivirano grozotama svjetske stvarnosti, odnosno, posljedicama Građanskog rata. U kasnijoj povijesti čovječanstva najdojmljiviji primjer sličnih turističkih organiziranih posjeta bili su obilasci nacističkih logora nakon završetka Drugog svjetskog rata. Slično se dogodilo i nakon rata u Bosni i Hercegovini, u kojoj je srušeno Sarajevo privuklo više posjetitelja nego Zimske olimpijske igre održane nekoliko godina prije u istom gradu. Poslije Auschwitza, Dachau je od 70-ih godina 20. stoljeća postao najposjećeniji simbol nacističkog istrebljenja pojedinih naroda. Od 100 000 ljudi, koliko je posjetilo Dachau 1950. godine, u kasnim 80-ima taj se broj povećao na milijun ljudi godišnje. U tom razdoblju, ali i poslije, raspravljalo se o pristupu uređenju logora za posjet turista. Mnogi stručnjaci polemizirali su o postupku rekonstrukcije koja je mogla nedovoljno ili pogrešno upućene ili upoznate navesti na misao o pogrešnoj interpretaciji povijesnih događaja. Svaka rekonstrukcija logora bitno je ublažavala povijest i namjenu istih. Budući da se s vremenskim odmakom broj mladih ljudi povećavao, sve više je posjetitelja dolazilo sa sve manje

²⁹ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, *Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

prethodnog znanja i poznavanja izvornih događaja, posebice o logorima. Iz tog su se razloga brojni znanstvenici, političari, a posebice preživjeli zatočnici logora zalagali za veću povijesnu autentičnost pri predstavljanju logora i njegova pretvaranja u memorijalni spomenik žrtvama genocida diljem svijeta. Bizarnost crnog oblika turizma proizlazi iz činjenice da u vrijeme kada turisti u sve većem broju posjećuju mjesta raznih tragedija ljudskog roda, turistički djelatnici diljem svijeta poduzimaju brojne mjere kako bi spriječili moguće tragedije i razorne događaje koji mogu dovesti u pitanje daljnji razvoj svjetskog turizma.³⁰ Ipak, na danim primjerima i u prethodnim poglavljima može se zaključiti kako zanimanje za „crno“, „mračno“ i ono u društvu prije nije bilo prepoznato u praksi i literaturi, a danas je prepoznato i smatra se dijelom suvremenog turizma.

³⁰ Vukonić, B., 2010: *Turizam, Budućnost mnogih iluzija*, Visoka poslovna škola Utilus, Plejada, Zagreb, str. 195-197

3. MEMORIJALNI TURIZAM

Vjeruje se da je hodočašće upravo jedan od prvih oblika turizma uopće. Hodočašća se često (ne uvijek), povezuju sa smrću pojedinaca ili grupe ljudi zbog nasilja. Te smrti imale su svojevrsno religiozno značenje koje je nadilazilo sami događaj kako bi dao značenje određenoj grupi, odnosno pripadnicima određenog 'kulta'. U takvom obliku turizma prisutni su rituali pokapanja i sjećanja na pokojnika.³¹ U ovome kontekstu bitno je spomenuti razlike između mračnog i memorijalnog turizma jer se potonji razvija upravo unutar mračnog turizma. Prema motivu i tematici putovanja koja potiču ljude na turističko kretanje u destinacije i lokalitete koji su obilježeni smrću, stradanjima, nasiljem i patnjom ljudi, memorijalni turizam okvirno pripada mračnom turizmu. Pojam memorijalnog turizma podrazumijeva putovanja primarno motivirana obrazovanjem, empatijom i sjećanjem na ratne žrtve (teroristički napadi, politički progoni) te prirodnim i drugim katastrofama. U tom kontekstu, memorijalni turizam može se podijeliti u dva osnovna segmenta: 1. onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica društvenih sukoba te, 2. onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica katastrofe. Za razliku od mračnog turizma, memorijalni turizam ne obuhvaća atrakcije, lokalitete i događanja kao što su mjesta stradavanja pojedinaca, morbidnih rituala u vjerske svrhe, mjesta s mističnim događanjima u zabavne svrhe itd. U znanstvenoj se literaturi memorijalni turizam kao sintagma rijetko spominje, a njeno se korištenje najčešće veže uz turističke posjete lokalitetima u spomen na masovne žrtve velikih ratova i političkih progona. Presudan element razvitka memorijalnog turizma jest realnost i autentičnost, upravo zbog osjetljivosti načina i sadržaja interpretacije povijesnih činjenica koje čine atrakcijsku osnovu spomenutog oblika turizma. Temelj turističke motivacije u memorijalnom turizmu počiva na kulturi kolektivnog sjećanja na žrtve raznih tragedija koje su se dogodile u bliskoj ili daljoj povijesti, kao i na psihološkom stanju pojedinca, njegove osobne uključenosti u proces žalovanja ili empatije, percepciji uzroka i posljedica tragedije. Temeljni preduvjet za razvoj memorijalnog turizma kontinuirano je osmišljavanje i uređivanje memorijalnih lokaliteta te briga o očuvanju i osuvremenjivanju povijesnih i materijalnih naslijeđa o stradanjima ljudi.³² Sjećanja na pokojnika imala su veliki značaj u prošlim stoljećima u brojnim civilizacijama (Egipat, Maje, Inke, Rim). Autori John Lennon i

³¹ Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson., str. 3-17

³² Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, *Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

Malcolm Foley (2000) smatraju da je prvi takav globalno važan događaj bio onaj 1912. godine kada je potonuo *Titanik*. Novine su izvještavale o tom događaju te se kasnije snimio i istoimeni film. Tada dolaze do izražaja tehnološke sposobnosti globalnih komunikacija. Tada dolaze do izražaja tehnološke sposobnosti i globalnih komunikacija. Upravo se navedenim želi reći da je mračni turizam zahvaljujući postmodernoj kulturi, potaknuo zanimanje ljudi za mračni turizam.³³

Seaton (1996) smatra da mračni turizam ima dugu povijest koja seže u srednji vijek, posebno se istaknuvši u razdoblju romantizma, krajem 18. i početkom 19. stoljeća. On je predložio svoju tipologiju *tanatoturizma*, koja uključuje pet kategorija:

1. *Putovanje s ciljem promatranja smrti*

Ljudi su u prošlosti putovali da bi prisustvovali javnoj manifestaciji smrti (gladijatorske borbe, smaknuća, vješanja). Takvo ponašanje je u međuvremenu postalo socijalno neprihvatljivo u velikom dijelu svijeta (promatranje smaknuća u Kini i nekim islamskim zemljama još uvijek se smatra načinom prevencije kriminala). Današnji izraz predstavlja zanimanje pojedinaca koji se primjerice zateknu na mjestu saobraćajne nesreće pa nerijetko sa zanimanjem gledaju tragične scene.

2. *Putovanje na mjesto gdje se nekada dogodila smrt*

U ovoj kategoriji ubrajaju se putovanja s ciljem da se vidi lokalitet individualnog ili masovnog umiranja u prošlosti. Najbolji su primjeri za to bivši nacistički logori (Poljska) i "Polja smrti" u Kambodži.

3. *Putovanje na lokacije internacije i memorijalna mjesta*

Paradigmom mračnog turizma mogu se smatrati posjete mjestima sahrana i memorijalima u spomen mrtvih (groblja, grobnice, katakombe, spomenici rata i slično).

³³ Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson., str. 3-17

4. Putovanje radi promatranja povijesnih rekonstrukcija bitki

Neki turisti putuju kako bi prisustvovali gotovo realnim rekonstrukcijama značajnih bitaka iz prošlosti (poznate kao i living history), što je posebno popularno u SAD-u, gdje takve izvedbe najčešće obrađuju temu građanskog rata (1861-1865).

5. Putovanje na „sintetička“ mjesta gdje su sakupljeni dokazi o smrti

Postoje i turisti koji dolaze kako bi vidjeli materijalne dokaze ili simboličan prikaz ljudskih umiranja na mjestima na kojima se to nije dogodilo (specijalizirani muzeji poput *Muzeja terora* u Budimpešti ili *Holocaust Memorial* muzeja u Washingtonu, različite galerije i muzeji voštanih figura itd.). U nastavku slijedi prikaz kontinuuma mračnog turizma.³⁴

S obzirom na to da postoji vrlo širok raspon motiva Radi vrlo širokog pojma, motiva i tipova mračnog turizma, u ovome radu sintagma 'memorijalni turizam' koristi se u užem tematskom kontekstu radi izbjegavanja krive interpretacije pojma koji, između ostalog, podrazumijeva i tematske parkove zabavnog karaktera. Također, postoje tri glavne razlike u opsegu mračnog i memorijalnog turizma. Primarno, mračni turizam povezan je s lokalitetima smrti, katastrofa i zvjerstava. U odnosu na memorijalni turizam, mračni turizam obuhvaća širu mrežu turističkih lokaliteta, atrakcija i izložaba, uključujući i one povezane sa zabavom i provodom. Nadalje, memorijalni turizam stvorili su netom nakon Prvog svjetskog rata turistički agenti i organizacije koje su promovirale mjesta bitaka na sjeveroistoku Francuske, a uključivao je i memorijalnu baštinu dok su mračni turizam stvorile i promovirale akademske zajednice pokrivajući širi spektar lokacija i disonantnu baštinu.³⁵ Dio spektra mračnog turizma koji se kvalificira kao mračna zabava nije prikladan te se primjerice u nas ne bi mogao primijeniti na vrlo osjetljivu temu Domovinskog rata koji je dio hrvatskog nacionalnog identiteta te predstavlja rat za neovisnost i cjelovitost hrvatske države.

³⁴ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 226

³⁵ Vojnović, N., 2020: *Potencijali razvoja memorijalnog turizma u Istri (Hrvatska)*, Hrvatski geografski glasnik 82/2, 107-129 (2020.), str. 109-111

3.1. Razvoj pojma memorijalnog turizma

Memorijalni turizam globalno se može definirati kao proces koji potiče javnost na istraživanje svih elemenata baštine radi obogaćivanja kulturnog i općeg znanja o prošlosti. Prvi primjeri prakse memorijalnog turizma utemeljeni su nakon Prvog svjetskog rata na francuskom tlu kada su mjesta brojnih bitaka postala mjestima hodočašća. Takav se model turizma danas smatra zastarjelim jer se razlikuje od današnjeg poimanja turizma, ali ujedno predstavlja i temelj za razvoj memorijalnog turizma kakav poznajemo danas. Ratne zone tako predstavljaju važan aspekt turističke potražnje, iz čega se razvio memorijalni turizam. Prema Smithu turističke atrakcije vezane uz rat, najraširenije su pojedinačne atrakcije. Lokaliteti povezani s mjestima rata i bitki oduvijek su bili posjećeni, ali nakon Prvog svjetskog rata takva mjesta postaju masovno i planski posjećena. Veliki gubitci u Velikom ratu bili su ključna stavka u postavljanju svijesti i politika vezanih uz spomen-obilježja.³⁶

Iako se Prvi svjetski rat može smatrati prekretnicom u razvoju memorijalnog turizma, postoji daleko raniji presedan, a to je bitka kod Waterlooa. Seaton (1996, 1999) okarakterizirao je navedeni primjer rata kao prvu veliku "turističku" bitku u povijesti. Ipak, navedeni se primjer ne može smatrati memorijalnim turizmom u današnjem smislu riječi ne samo zbog nedovoljno izrađene strukture posvećene vrednovanju baštine već i zbog nedostatka utjecaja na građansko promišljanje koje memorijalni turizam danas karakterizira. Prvi primjer memorijalnog turizma nakon Prvog svjetskog rata predstavljaju putovanja vlakom u organizaciji *Compagnie du Chemin de Fer du Nord*. Putovanja u organizaciji navedene kompanije nudila su širok spektar usluga, a ulaznice su bile lako dostupne široj javnosti. Putovanja su težila tomu da regiju gospodarski revitalizira kroz funkciju usmjerenu na društvene potrebe, u ovom slučaju one povezane s tugom i prisjećanjem. Pravilno valoriziranje turističkih vrijednosti baštine sadržane u francuskim memorijalnim mjestima započinje 1970-ih godina te se učvršćuju i intenziviraju tijekom 1990-ih. Memorijalni turizam tada poprima sljedeće značajke: prenošenje građanskih vrijednosti i teritorijalni razvoj. Posjetitelji nisu bili samo bivši borci i njihove obitelji, već i studenti izvan Francuske. Smjena generacija nedvojbeno je bila ključan čimbenik u razvoju memorijalnog turizma jer ljudi koji nisu bili uključeni u sukobe, bili su zainteresirani za posjet

³⁶ Gonzáles Vázquez, D., 2018: *Dark tourism and memorial tourism: Nexus and divergences between theoretical models*, European Journal of Tourism Research, str. 47-52

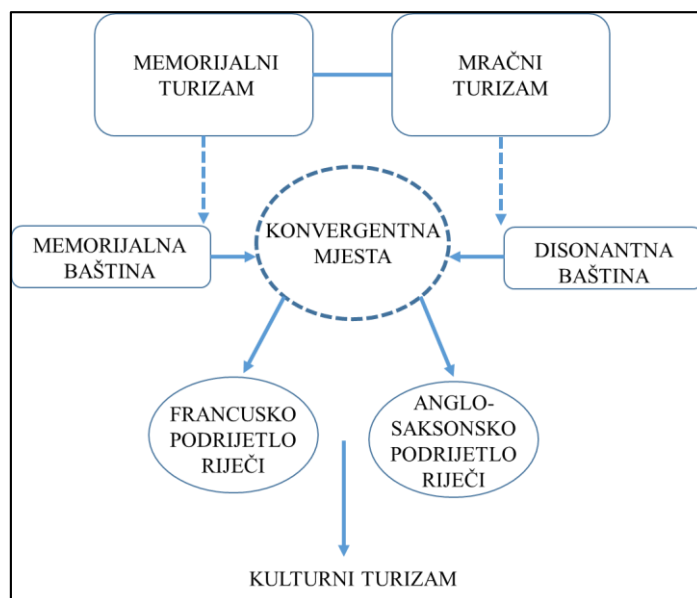
memorijalnih mjesta. Time se stvorila potreba za turističkom interpretacijom i pravilnim objašnjenjem te su se trebale pobuditi emocije kod posjetitelja koji je tako mogao povezati iznesene činjenice, vlastiti život, povijest i vrijednosti. Spomen-obilježja važno je predstaviti tako da ona sama mogu biti relevantna za sadašnjost. Memorijalni turizam uvelike dobiva na značaju 2003. godine projektom *chémynes de mémoire* kada se identificira turist memorijalnog turizma i sam pojam takvog oblika turizma. Bio je to projekt u suradnji Ministarstva obrane i Ministarstva obrta, trgovine i turizma Francuske kojim je sačinjena mreža mjesta, objekata i lokacija diljem francuske države. Ključne institucije po prvi su puta u suradnji s turističkim agentima postavili model upravljanja memorijalnom baštinom na nacionalnoj razini. Važno je napomenuti kako se memorijalni turizam razvija pomoću kulturne baštine različitih vrsta poput prirodnih prostora, baštine rata, svetišta, groblja i muzejskih prostora.³⁷

3.2. Ključne razlike mračnog i memorijalnog turizma

Ključna razlika između mračnog i memorijalnog turizma jest ta da je memorijalni turizam proizvod turističkih agenata, prvo na lokalnoj razini, a zatim i na nacionalnoj razini čime postaje zaseban oblik turizma koju istražuju znanstvenici. S druge strane, mračni turizam jest proizvod akademika s područja Azije i Anglo-saksonskih zemalja. Akademska zajednica preuzela je pojmove mračnog ili tanatoturizma za nešto što je već postojalo na turističkome tržištu, bez pristanka ili suradnje s turističkim sektorom. Takva nazivlja postoje bez pristanka ili suradnje turističkog sektora. Mračni turizam nema jasnu geografsku klasifikaciju te zbog toga teorijski pristupi ne idu izvan kvalitativnog polja i posljedično tome studije mračnog turizma smatraju se nepreciznima i neuvjerljivima. Ono što oba oblika turizma imaju zajedničko jest da koriste baštinu te konvergentna mjesta (muzeje, izložbe, atrakcije, spomenike) kako bi je prenijeli posjetiteljima³⁸ (Slika 2.).

³⁷ Gonzáles Vázquez, D., 2018: *Dark tourism and memorial tourism: Nexus and divergences between theoretical models*, European Journal of Tourism Research, str. 47-52

³⁸ Ibidem, str. 47-52

Slika 2. Dijagram konvergentnih mjesta

Izvor: Gonzáles Vázquez, D., 2018: *Dark tourism and memorial tourism: Nexus and divergences between theoretical models*, European Journal of Tourism Research, str. 54

Ključni aspekt u istraživanju memorijalnog turizma predstavlja analiza intenziteta i sadržaja motivacije ljudi koji posjećuju memorijalne lokalitete. Istraživanja su pokazala kako su turisti motivirani stanjem u kojem se suvremeno društvo nalazi te traže doživljaje temeljene na autentičnosti i realnosti. Upravo zbog osjetljivosti načina i sadržaja prikazivanja povijesnih činjenica u sklopu memorijalne turističke ponude, realnost i autentičnost postaju presudnima za uspješni razvoj takva oblika turizma. Višedimenzionalnost motivacije ogleda se i u načinu poimanja tragedije povezane s ljudskom patnjom. Višedimenzionalnost motivacije proizlazi i iz različitih psiholoških stanja posjetitelja i unutrašnjih poriva za posjetom mjesta povezanih s tragedijama. Posjetitelji memorijalnih lokaliteta često su ljudi neposredno povezani s tragedijom, bilo da su sami učestvovali u tragediji ili njihovi bližnji.³⁹

Različitost motivacije proizlazi i iz različitih stavova o okolnostima u kojima je tragedija nastala, posebno kada je riječ o ljudima stradalim zbog posljedica društvenih sukoba širih razmjera poput ratova, progona, masovnih prosvjeda i slično, ali i o stupnju osobne

³⁹ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, Liburna, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

uključenosti u takve događaje. Dok jedni imaju veću sposobnost samokontrole i memorijalne lokalitete posjećuju s emocionalnom distancom, drugi iste lokalitete posjećuju duboko potreseni što se može odražavati i na ostale posjetitelje. Kada se u problematiku istraživanja motivacije za memorijalnim turizmom uvede element potrošnje odnosno potrošačkog ponašanja, dolazi se do vrijednih saznanja o različitosti učinaka koji se generiraju po osnovi takvih posjeta. Motivacija posjetitelja može imati različite nijanse tame s obzirom na njihovo potrošačko ponašanje na lokalitetima koje posjećuju. Primjerice, turist koji posjećuje Mauzolej obitelji Račić u Cavtatu ili onaj koji posjećuje arkade zagrebačkog groblja Mirogoj ne mora nužno biti motivirani smrću ljudi koji tamo poživaju već može biti ljubitelj kiparskog opusa Ivana Meštrovića ili umijeća Hermana Bolléa. Iz danog primjera mogu se uvidjeti različiti motivi kao što su obiteljski, kulturno-umjetnički, obrazovni, ambijentalni i slično. Sharpley (2005) u tom kontekstu definira četiri skupine tipičnog ponašanja turista kada su u pitanju mračne turističke atrakcije⁴⁰ (Slika 3.).

⁴⁰ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, *Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

		SVRHA POSJETE	
		Introspekcija	Ekstrovertiranost
SADRŽAJ POSJETE	Usmjerenost na objekte	<p>DOŽIVLJAJ</p> <p>Posjete memorijalnim grobljima i lokalitetima, poprištima velikih bitaka, kao i muzejima i atrakcijama vezanim uz ratove, omogućavaju pojedincu emocionalnu razmjenu s lokalitetom, kao i preispitivanje vlastitog postojanja i uloge u društvu. Takvi doživljaji pripadaju temeljnim domenama ljudske psihe i imaju snažan utjecaj na egzistencijalna, ontologijska i duhovna pitanja pojedinca. U takvim slučajevima, objekti fascinacije nisu način i okolnosti pogibelji, već posljedice koje proizlaze iz (masovne ili individualne) smrti.</p>	<p>POVEZANOST</p> <p>U ovom kontekstu postoje dvije nijanse integracije posjetitelja s mjestom koje posjećuju. <i>Svjetlija</i> nijansa integracije ne nastaje na temelju fascinacije smrću, već širim kontekstom u kojem se smrt dogodila. U onim destinacijama gdje je to moguće, turisti žele 'uroniti' u priču i iskusiti na vlastitoj koži tuđu tragičnu sudbinu, naravno u bezopasnim i kontroliranim uvjetima. <i>Tamnija</i> nijansa integracije odnosi se na putovanja na točno ona mjesta na kojima su se odvila scene stradanja ljudi ili se odvijaju preuranjene smrti (npr. smaknuća ili eutanazije).</p>
	Usmjerenost na interakciju	<p>MANIFESTACIJ</p> <p>Alako je ljudska tragedija inicijalni motiv posjete, dominantan faktor je zapravo njeno obilježavanje u formi kolektivne proslave, sjećanja ili oplakivanja. Moguća su jednokratna događanja kao što su sprovodi poznatih ličnosti ili kontinuirano obilježavanje smrti važnih osoba iz javnog života. Sličan doživljaj moguće je osjetiti bez prisustvovanja konkretnom događanju jer na primjer, naknadnim posjetom grobnice poznate ličnosti turist dijeli isto iskustvo s tisućama posjetitelja koji su isti grob već posjetili ili tek namjeravaju.</p>	<p>PRIPADNOST</p> <p>Želja za pripadnošću određenoj društvenoj skupini u pojedincu stvara potrebu za odlaskom na turistička putovanja koja su potencijalno opasna po život, kao i povratak u domicil sa zanimljivom pričom o preživljavanju. Putovanja opasnim područjima i boravak na lokalitetima koji su obilježeni masovnim stradanjima u određenim društvenim krugovima stvara interes za privlačenje pojedinaca koji su bili na takvim mjestima. Motivacija za takva putovanja je u njihovoj popularnosti, a ne u interesu turista za preispitivanjem smrti ili suosjećanje.</p>

Slika 3. Matrica povezanosti svrhe i sadržaja turističke posjete lokalitetima obilježenim ljudskim stradanjima

Izvor: Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, Liburna, str. 60

Kako je iz Slika 3. vidljivo, četiri nijanse tame determinirane su različitom svrhom i sadržajem posjete, a isprepliću se sa samim obuhvatom memorijalnog turizma. Ipak, temelj same turističke motivacije memorijalnog turizma jest kultura kolektivnog sjećanja na žrtve različitih tragedija u bliskoj ili dalekoj prošlosti. Memorijalni turizam donosi ekonomski profit koji utječe povoljno na gospodarstvo pojedine države, ali profit ne smije biti glavnim i jedinim motivom takvog oblika turizma. Ekonomska dobit svakako se može uložiti u održavanje i

izgradnju memorijalnih i dodatnih objekata, može omogućiti daljnja istraživanja te pomoći ulaganja u dodatne obrazovne sadržaje koji će služiti budućim generacijama.⁴¹

Mračni turizam također sadrži različite motive, kojih sami posjetitelji često nisu svjesni ili ih ne žele javno priznati. Istraživanja pokazuju da velik broj turista posjećuju takva mjesta jer se radi o socijalno prihvatljivom iskazivanju zanimanja za smrt i nesreće ili kako bi što više naučili o onome što je u pozadini određenog povijesnog događaja. Ima i onih koji posjetom evociraju uspomene na obitelj, prijatelje ili osobno iskustvo (vojni veterani). Ljudi koji su povezani s konkretnim mjestom dolaze i da bi iskazali svoj nacionalni ili kulturni identitet. Neke posjetitelje dovodi osjećaj krivnje, a sigurno ima i onih koje potiče morbidna znatiželja. Većina posjetitelja ističe kako ih dovodi želja da se provedu ili nešto nauče. Postavlja se pitanje koliko su atrakcije mračnog turizma (izuzetaka su tematski parkovi), doista zabavne? Nije li nemoralno i neetički ljudsku patnju i nesreću (što je zapravo u centru mračnog turizma) koristiti kao zabavni sadržaj, predstavu ili spektakl? Tarlow naglašava komercijalni aspekt mračnog turizma koji „užase prošlosti pretvara u biznis sadašnjosti“. Tako se primjerice na mjestima velikih nesreća otvaraju suvenirnice, kafići i restorani, a posjetitelji koji dolaze iskazati poštovanje žrtvama postaju zapravo potrošači. Autor također tvrdi da se kod takvog potrošača mračnog turizma javljaju četiri vrste emocija čiji se utjecaji međusobno isprepliću. Posjeta nekadašnjem bojnopolju može izazvati osjećaj romantike i nadahnuće, jer osoba misaono rekonstruira bitku iz prošlosti koja je vođena za neku pravednu stvar. Mjesta genocida i drugih oblika nedopustivih zločina nad ljudskim rodom, može izazvati suosjećanje sa žrtvama, ogorčenost na izvršioce, koji su dokaz okrutnosti ljudskog ponašanja. Takva mjesta neki posjetitelji doživljavaju kao dio vlastitog, nacionalnog identiteta, što izaziva osjećaje ponosa jer pripadaju jednoj (narodnoj), a ne drugoj (tuđinskoj) strani. Posjet mjestu koje za pojedinca ima osobni ili društveni značaj može se doživjeti i kao hodočašće. Kada postoji neposredna osobna veza između žive i mrtve osobe, obilazak u pojedincu izaziva mistične osjećaje ili nudi spiritualni doživljaj koji je znatno širi jer se zasniva na zdravom razumu i humanosti, a ne na pripadnosti rasi, naciji ili regiji.⁴² U najnovijem empirijskom istraživanju na primjeru Auschwitz-a ustanovila su se četiri različita motivacijska faktora. Prvi, „vidjeti da bi se

⁴¹ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, *Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

⁴² Ibidem

povjerovalo", odnosi se na potrebu posjetitelja da razgleda lokalitet kako bi se uvjerio u to da se tako veliki zločin uopće mogao dogoditi. Drugi „naučiti i shvatiti", ukazuje na potrebu da se posjetitelj bolje informira o Drugom svjetskom ratu i zločinima u Auschwitzu, ali i da shvate razmjere tragedije koja se tamo zbila. Treći, „čuvena mračna atrakcija" odnosi se na interes za temu smrti. Četvrti „emocionalni doživljaj naslijeđa" čine motivi povezani sa željom pojedinca da ostvari kontakt s objektom svog povijesnog naslijeđa, a time i emocionalni doživljaj. Rezultati takvih istraživanja pokazuju kako su motivi posjete Auschwitzu slični motivima obilaska bilo koje druge atrakcije kulturne baštine, a mogu se svesti na edukativne i spoznajne svrhe.⁴³

Prema Walteru (2009) veza između živih i mrtvih ostvaruje se, osim putem mračnog turizma, i preko niza drugih aspekata kao što su arheologija, grobovi, glazba, literatura, zakon, obitelj, jezik, fotografija itd. Autor zapaža da mračni turizam odražava, prije svega, relaciju između turista i mrtvih (posebno onih koji su bili žrtva ropstva, neprijateljstva i rasizma), znatno manje između turista i smrti kao takve. Posjeta grobu slavne osobe više je odraz zanimanja za njen život nego smrt. Walter napominje da su posjete mračnim atrakcijama najčešće sporedne i dio šireg programa putovanja (osim u slučaju posjete grobovima predaka i mjestima od privatnog značaja za turista), obilaska bojnih polja i hodočašća. Zato autor vjeruje da mračni turizam, najvećim dijelom, nije rezultat posebne motivacije. Zalaže se za to da više pažnje bude posvećeno odnosima koji se uspostavljaju na lokalitetima mračnog turizma i posljedicama koje on ostavlja na pojedinca, nego na motivima turista ili ponudi atrakcija.⁴⁴

⁴³ Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj*, *Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

⁴⁴ Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija, str. 227-229

4. DOMOVINSKI RAT KAO TEMA U TURIZMU POSEBNIH INTERESA

Kako bi se Domovinski rat lakše objasnio kao tema u turizmu posebnih interesa, u sljedećim poglavljima objašnjen je politički okvir te uzroci Domovinskog rata. Područja obuhvaćena ratom objašnjena su u okviru bojišta kojima su područja pripadala (istočnoslavonsko, zapadnoslavonsko, kordunsko, ličko, sjevernodalmatinsko i južnodalmatinsko bojište). Na kraju poglavlja navedene su posljedice rata i njegova važnost u izgradnji kulturnog identiteta Hrvatske.

4.1. Politički okvir i uzroci rata

Domovinski rat široko je prihvaćen naziv za razdoblje hrvatske povijesti u 90-im godinama 20. stoljeća, kada je stvorena, a potom u nametnutom ratu i obranjena suvremena Republika Hrvatska. Zakonskim aktima Republike Hrvatske (Zakon o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji) određeno je da Domovinski rat obuhvaća razdoblje od 5. kolovoza 1990. do 23. kolovoza 1996. godine, kada je potpisan Sporazum o punoj normalizaciji i uspostavi diplomatskih odnosa između Republike Hrvatske i Savezne Republike Jugoslavije. Pod nazivom Domovinski rat podrazumijeva se razdoblje završnih priprema srpskog agresora za osvajački rat i pripajanje Srbiji znatnih dijelova Hrvatske te Bosne i Hercegovine stvaranjem srpskih republika na tim područjima, radi ostvarenja glavnog cilja velikosrpske politike. Cilj je bio postići da svi Srbi žive u jednoj državi, koju je tada predvodilo srbijansko vodstvo predvođeno Slobodanom Miloševićem. To je također i razdoblje protuustavnog i terorističkog djelovanja, naoružavanja i zatim oružane pobune dijela Srba u Hrvatskoj od sredine 1990.-ih godina. Ustrojavanje hrvatske obrambene, odnosno oružane sile započelo je u kolovozu 1990. godine, prvo u okviru MUP-a Republike Hrvatske, a završeno je s okončanjem rata. Nadalje, Domovinski rat podrazumijeva i razdoblje početka rata i otvorene agresije Srbije i Crne Gore, odnosno Jugoslavenske narodne armije (JNA), teritorijalnih obrana i milicije Srbije, Crne Gore i dijela Bosne i Hercegovine te različitih srpskih paravojnih postrojbi na Hrvatsku, uz sudjelovanje dijela Srba iz Hrvatske od ljeta 1991. godine (odmah nakon što je Sabor Republike Hrvatske 25. lipnja 1991. godine dobio Ustavnu odluku o suverenosti i samostalnosti RH). I konačno, to je i razdoblje obrane Republike Hrvatske i oslobođenja najvećeg dijela njezina privremeno okupiranog teritorija vojnim putem od 1991. do kraja 1995. godine. Dakle, prema zakonskim aktima Republike Hrvatske, naziv Domovinski rat obuhvaća i razdoblje koje je neposredno prethodilo otvorenom

ratu u Hrvatskoj, odnosno otvorenoj velikosrpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku, kao i razdoblje neposredno nakon završetka ratnih operacija u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. S obzirom na to da je posljednji dio okupiranoga međunarodno priznatoga hrvatskog državnog teritorija vraćen političkim sporazumom, a ne vojnom opcijom, s političkog gledišta završetkom Domovinskog rata može se smatrati 15. siječnja 1998. godine, kada je završio proces mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (Baranja, istočni dio Slavonije i zapadni Srijem) u ustavnopravni poredak Republike Hrvatske. Današnje granice Republike Hrvatske potvrđene su u obrambenom i oslobodilačkom Domovinskom ratu, nakon što je demokratskim promjenama 1990. godine te uspostavom suverene, samostalne, neovisne i demokratske hrvatske države 1991. godine započelo novo razdoblje hrvatske povijesti. Kao i sva prethodna povijesna razdoblja, i događaji u razdoblju 1990-ih uzrokovani su snažnim društvenim promjenama na europskom tlu, posebice u Istočnoj Europi (slom komunizma, demokratizacija).⁴⁵

4.2. Istočnoslavonsko bojište (Beli Manastir, Osijek, Vinkovci i Vukovar)

Istočnoslavonsko bojište, ako se gledaju područja izravno zahvaćena ratnim djelovanjima, čine općine Vukovar, Vinkovci, Ilok, Osijek, Beli Manastir, Županja, Đakovo, Belišće i Valpovo. Gospodarski gledano, to područje uoči rata jedno je od najrazvijenijih dijelova tadašnje Socijalističke Republike Hrvatske. Tu su uz najplodniju zemlju u ovom dijelu Europe velike površine hrastovih šuma, ali i nalazišta nafte i zemnog plina.⁴⁶ Istočna Slavonija, Baranja i zapadni Srijem u ljeto 1991. godine postale su istočno bojište. Bojište je bilo vrlo zahtjevno za obranu, posebice istočna Hrvatska koja je ujedno bila i državna granica Hrvatske i Srbije. Granica se većim dijelom poklapa s tokom rijeke Dunav od granice s Mađarskom do Iloka. Upravo se na tom dijelu granice nalaze tri mostovna prijelaza: Batina u Baranji, Erdut istočno od Osijeka i kod Iloka. Zbog šumskog kompleksa Spačve koji se lako mogao braniti, veći je značaj imala Podravska magistrala i posebice pravac Šid - Vinkovci koji je vodio na Đakovačku zaravan, a s nje na nekoliko pravaca na kojima je bio moguć prodor u dubinu Hrvatske. Južna granica duž rijeke Save bila je ujedno i granica s Bosnom i Hercegovinom i

⁴⁵ Nazor, A., Pušek, T., 2018: *Domovinski rat, Pregled političke i diplomatske povijesti*, Nakladni zavod Globus, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb, str. 9

⁴⁶ Runtić, D., 2005: *Domovinski rat, Vrijeme rata, Knjiga druga*, Neobična naklada, Vinkovci-Šibenik, str. 93

od ljeta 1991. godine konstantno je postojala mogućnost da snage JNA pokušaju nasilan prijelaz rijeke i napad s boka na hrvatske snage. Iz hrvatske obrambene perspektive ni demografska struktura nije bila povoljna. Iako ni u jednoj od graničnih općina, posebice u gradovima, Srbi nisu imali većinu bilo je moguće da uz pomoć garnizona JNA ugroze i otežaju organizaciju hrvatske obrane. Žarišta srpske pobune bila su sela s većinskim udjelom srpskog stanovništva poput onih oko Vukovara: Pačetin, Bobota, Borovo Selo, oko Osijeka Tenja i Bijelo Brdo i oko Vinkovaca Mirkovci. Posljednja značajka bio je nepovoljan mirnodopski raspored JNA u regiji i bliskom susjedstvu. Snage JNA bile su dostatne da u početnoj eskalacije podrže srpsku pobunu, a u otvorenom ratu napadnu jakim snagama iz Srbije i Bosne i Hercegovine. Hrvatske snage bile su organizirane u sklopu policije, a u svibnju 1991. godine počela je organizacija ZNG-a, odnosno HV-a. Policija je u početku bila organizirana u trima policijskim upravama: Osijek, Vinkovci i Slavonski Brod, a u drugoj polovici 1991. godine osnovana je Policijska uprava Vukovar za područje istoimene općine, a krajem kolovoza po istom načelu i Policijska uprava Županja. Hrvatski istok (Slavonija, zapadni Srijem i Baranja) bili su najizloženiji dio zemlje jer je graničio sa Srbijom. Utjecaj srbijanskih struktura, posebice MUP-a Republike Srbije, na pobunjene Srbe bio je velik. S obzirom na nepovoljan zemljopisni položaj i dolazak četiriju mehaniziranih brigada na granicu Hrvatske i Srbije, odnosno Vojvodine tijekom 2. i 3. srpnja 1991. godine, istok Hrvatske bio je u vrlo teškom položaju. Već je u svibnju JNA nadzirala mostove na Dunavu kod Batine i Iloka, a u srpnju kod Erduta. U kolovozu je okupirala Baranju i napala Vukovar. U planu napadne operacije protiv Republike Hrvatske JNA je u zapadnu Vojvodinu i istočni Srijem dovela najjaču skupinu snaga, koja je imala zadatak osloboditi srpske krajeve u istočnoj Slavoniji te ih postaviti kao glavnu manevarsku snagu Vrhovne komande za prodor prema Zagrebu i Varaždinu. U punom sastavu skupina je imala 60 000 ljudi. Komanda 1. vojne oblasti planirala je u nekoliko navrata razbiti hrvatske snage u Slavoniji i izbiti na crtu Našice - Slavonski Brod, a potom za četiri do pet dana doseći crtu Suhopolje - Okučani u zapadnoj Slavoniji i biti spremna za napad prema Varaždinu i Koprivnici. Pobunjeni Srbi bili su zaduženi za blokadu naseljenih mjesta i nadzor prometnica. Strategijska operacija neslavno je propala, a JNA i Teritorijalna obrana Srbije usmjerene su na razbijanje hrvatskih snaga i zaokruživanje kompaktnog područja gdje su Srbi bili većina ili ih je bilo u većem broju.⁴⁷ Glavna zapreka tom planu bio je Vukovar, jer se

⁴⁷ Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Infnitus d.o.o., Zagreb, str. 81-83

nalazio u zaleđu glavnih snaga, i JNA ga je morala zauzeti kako bi se pobunjeno i okupirano područje u istočnoj Hrvatskoj zaokružilo u teritorijalnu cjelinu. Hrvatske snage u istočnoj Hrvatskoj od 29. rujna bile su u odsudnoj obrani s težnjom da po stvaranju uvjeta krenu u protunapad, prijeđu u Baranju, deblokiraju Vukovar i izbace agresora s državnog teritorija Hrvatske. Vrijeme je pokazalo da je to početak najveće obrambene operacija hrvatskih snaga tijekom 1991. godine.⁴⁸

Baranja je regija specifičnog geografskog položaja. Rijeka Drava odvaja je od Slavonije, a Dunav od Vojvodine (Srbije). Baranja je istovremeno bila područje Općine Beli Manastir u kojoj su Hrvati bili većina, ali i postotak srpskog stanovništva nije bio zanemariv. Zbog strukture vlasti, demografske strukture i zemljopisnog položaja, obrana Baranje nije bila laka. Uz to je u Belom Manastiru bila vojarna u kojoj se nalazilo središte 51. graničnog bataljuna JNA i središte za obuku vojnika - vodiča vojnih pasa. Nakon čestih incidenata sredinom kolovoza počeli su sustavni napadi pobunjenih Srba na hrvatska sela i Beli Manastir. Istodobno su napadnuti i Darda i Petlovac. U obrani Osijeka prema Baranji, na lijevoj obali Drave bio je angažiran Baranjski bataljun sastavljen od prognanika iz Baranje. Od tog bataljuna u Osijeku sredinom studenog 1991. godine osnovana je 135. brigada HV-a koja je nastavila obranu Baranje. Vinkovci su bili drugo po veličini administrativno središte istočne Hrvatske. Na području općine najveći sigurnosni problem bilo je selo Mirkovci iz kojega su pobunjeni Srbi provocirali hrvatske snage u Vinkovcima. Do sredine rujna u području Vinkovaca nije bilo značajnijih zbivanja premda su incidenti i otvaranje vatre bili svakodnevnica. Hrvatske au snage u kolovozu na željezničkim postajama u Ivankovu i Mikanovcima zaustavile i zaplijenile veću količinu opreme i oružja s tri vlaka JNA koji su iz Slavonije prometovali prema Srbiji i Bosni i Hercegovini, čime je osjetno pojačana njihova bojna sposobnost.⁴⁹ Nakon blokade vojarni, JNA je pokrenula napadnu operaciju. Na vinkovačkom je području tako angažirana 1. proleterska gardijska mehanizirana divizija s pojačanjima iz Kragujevačkoga i Užičkoga Korpusa te TO-a Srbije. Njen zadatak bio je deblokirati vojarnu u Vinkovcima, glavnim snagama nastaviti napad prema Pakracu a dijelom snaga spustiti se na autocestu Zagreb - Lipovac i spojiti sa snagama Banjalučkoga korpusa u Okučanima i Pakracu. Iako se planiralo

⁴⁸ Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Infnitus d.o.o., Zagreb, str. 81-83

⁴⁹ Ibidem, str. 81-95

da operacija počne 21. rujna, počela je dan prije bez ikakve pripreme i reda. Zahvaljujući otporu malobrojnih i slabo naoružanih hrvatskih snaga srpske postrojbe izmiješale su se i zakrčile prometnicu Šid - Vinkovci stoga nije bilo moguće dovesti pontonski most za prijelaz Bosuta. Plan operacije propao je i do kraja rujna Gardijska je divizija ratovala s hrvatskim selima u zahvatu prometnice Šid - Vinkovci stvarajući kontinuiranu crtu razdvajanja i pripremajući teren za zauzimanje Vukovara. Sela su branili naoružani mještani i manje skupine Hrvatske vojske iz 109. brigada, 3. i 1. brigade ZNG-a i policije. U svojim namjerama da osvoji Vukovar, JNA ga je morala odjeći od Vinkovaca. Napad na prometnicu Vinkovci - Vukovar počeo je 30. rujna kada su dijelovi Novosadskoga korpusa u skretanju pažnje iznenadnim napadom zauzeli Korod i Antin te ugrozili Tordince i Laslovo. Za oslobođenje prometnice Vinkovci - Vukovar brigada HV-a početkom listopada ojačana je četom dragovoljaca organiziranih u Varaždinu, te četom tenkova i bojnih vozila pješništva iz Varaždina, ali i posadama bez borbenog iskustva. Za deblokadu Vukovara hrvatska je strana prikupila dragovoljce, tenkiste i HOS-ovce i od 7. do 11. listopada bez uspjeha pokušavala proboj. Nažalost, nakon niza pokušaja, nisu uspjeli deblokirati Vukovar. Vukovar je nesumnjivo bio u najtežem položaju na istoku Hrvatske jer je graničio sa Srbijom i bio omeđen selima s većinskim srpskim stanovništvom. Kao i u susjednim Vinkovcima i Osijeku, i u Vukovaru je u prvim danima srpnja bilo borbi između hrvatskih snaga i pobunjenih Srba. U kolovozu su započele dugotrajne borbe za Vukovar. Prema podacima iz 2006. godine u Vukovaru je poginulo 1739 osoba od kojih je za 632 utvrđen status pripadnika hrvatskih oružanih snaga i policije, 97 pripadnika Civilne zaštite i 458 civila. Postrojbe 1. vojne oblasti OS SFRJ na istočnom su bojištu do veljače 1992. godine imale 894 poginulih i 5056 ranjenih pripadnika. Značajan dio tih gubitaka pretrpljen je u Vukovaru. Hrvatske procijene su značajno veće. Gubitke JNA u bitci za Vukovar i oko Vukovara Glavni stožer Hrvatske vojske procijenio je na 8000 poginulih vojnika, 100 uništenih tenkova, 60 oklopnih transportera i 27 srušenih zrakoplova. U dostupnoj dokumentaciji JNA postoji podatak o 45 uništenih i 45 teško oštećenih sredstava na istočnom bojištu.⁵⁰

⁵⁰ Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Ininitus d.o.o., Zagreb, str. 81-95

4.3. Zapadnoslavonsko bojište (općine Novska, Nova Gradiška, Pakrac, Grubišno Polje Daruvar)

Zapadna Slavonija područje je između Mađarske na sjeveru i Bosne i Hercegovine na jugu. Južna granica obilježila je bojište jer je ispod nje područje Bosanske Krajine s većinskim srpskim stanovništvom na kojem je uz to bio i respektabilan potencijal JNA. Granica se nalazila na riječnim tokovima Save i Une što je davalo prednost strani koja se brani. Najvažnije prometnice uzdužne su u zahvatu pravaca Zagreb – Novska - Nova Gradiška na južnom dijelu područja i Podravska magistrala na sjevernom dijelu regije. Najvažnija poprečna prometnica jest Stara Gradiška – Okučani – Lipik – Daruvar - Grubišno Polje - Virovitica. Demografska struktura bila je vrlo nepovoljna za obranu Hrvatske. U Pakracu su Srbi imali relativnu većinu, a bili su brojni i u ostalim općinama - Daruvaru i Grubišnom Polju - koje su se prostirale po zapadnoslavonskom gorju na kojem su se i vodile najjače bitke. Zapadna je Slavonija bila u ingerenciji četiriju policijskih uprava: Bjelovar, Kutina, Osijek i Slavonski Brod. U drugoj polovici kolovoza 1991. godine osnovan je Krizni štab zapadnoslavonske regije, odnosno, Zapovjedništvo ZNG-a (Zbor narodne garde) za zapadnu Slavoniju, koje je preuzelo zapovijedanje snagama u općinama na zapadnoslavonskom gorju. Na ovome području vođene su dvije bitnije operacije: operacija ORKAN-91 i operacija Otkos-10. Od lipnja do sredine kolovoza 1991. godine Općinu Novsku branile su domicilne snage policijske postaje i čete 56. samostalnog bataljuna. Ovo područje ugroženo je odmah po proglašenju hrvatske neovisnosti, a početkom rujna 1991. godine Jasenovac i okolna sela postali su metama provokacija Bosne i Hercegovine, što je sredinom tog mjeseca rezultiralo napadima po Uštici i okolici. Srpski napadi s teritorija Bosne i Hercegovine na Tanac i Ušticu počeli su krajem rujna, a hrvatska okolna sela bila su u vrlo teškom obrambenom položaju. Operacija Orkan-91 počela je nakon kratke pripreme u listopadu. Dijelovi 1. brigade ZNG-a nisu uspjeli presjeći prometnicu Novska - Okučani, a jedna njihova borbena skupina iznenadila je JNA u Jazavici i nanijela joj veće gubitke. Napad je završio pomicanjem crte na Novskom i Krčkom brdu s isturenim osiguranjima. U međuvremenu je Hrvatska vojska radila na oslobođenju zapadnoslavonskih planina (Bilogora, Papuk i Psunj) koji su postali bastion srpskih odmetnika. Početkom listopada 1991. godine u Grubišnom Polju pripremljena je operacija čišćenja Bilogore od odmetničkih i terorističkih skupina. Operacija je dobila ime Otkos-10.⁵¹ Početak rujna na zapadnoslavonskom

⁵¹ Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Infitus d.o.o., Zagreb, str. 102-118

području donio je niz borbi i napada pobunjenih Srba. Pretežno su to bili minobacački napadi, a na meti su bili Pakrac, Daruvar i već spomenuto Grubišno Polje. Daruvar je 1. rujna napadnut u četiri sata ujutro jakom minobacačkom vatrom iz smjera sela Bijela, Vrbovac i Batinjani. Slijedio je i pješački napad, no branitelji, uglavnom pripadnici policije, taj su napad odbili. U isto vrijeme kad i Daruvar napadnut je i Pakrac, no nije bilo napada pješništva. Pješačke borbe su, kako bi se Daruvar odsjekao od smjera Bjelovar-Pakrac, vođene na potezu Konačnica-Doljani.⁵²

4.4. Kordunsko bojište (Vojnić, Karlovac, Duga Resa, Ogulin, Slunj)

Kordunsko bojište obuhvaća područje općina Slunja, Ogulina, Vrginmosta, Vojnića, Duga Rese i Karlovca. Ovo bojište imalo je veliku važnost za neprijatelja jer je preko Korduna i Banovine postojala veza između zapadne Slavonije te kninskog i ličkog područja koje je već bilo pod neprijateljskim nadzorom. Ipak, puno važnije od toga bila je blizina Zagreba i granica sa Slovenijom budući da je cilj neprijatelja bilo izbijanje na granicu te presijecanje Hrvatske u smjeru zapada. U rano proljeće 1991. godine općine Vojnić i Vrginmost odmeću se od vlasti Republike Hrvatske te se priključuju tzv. Krajini. Tijekom srpnja i kolovoza JNA i pobunjeni Srbi pripremaju teren za otvorene napade, a na putu ostvarenja njihovih planova našli su se upravo Slunj, Karlovac i Duga Resa.⁵³ U srpnju su u Budačkoj Rijeci i Krnjaku bili napadnuti policajci, a oko Topuskog i okolnih sela postupno se stezao обруč. Tijekom rujna Slunj je bio opkoljen, no obrana se držala do studenog. U teškom položaju bio je i grad Karlovac zbog prijetnji iz brojnih vojarni u gradu i oko njega te neprestanih granatiranja.⁵⁴

4.5. Ličko bojište (Gračac, Korenica, Donji Lapac)

Ličke općine Gračac, Korenica i Donji Lapac zahvaćene su kninskom Balvan – revolucijom od jeseni 1990. godine, kada se na tom području odbija priznati novoizabrana hrvatska vlast. Početkom srpnja minirana je lička pruga kod Medka. Nakon toga se oko

⁵² Runtić, D., 2005: *Domovinski rat, Vrijeme rata, Knjiga druga*, Neobična naklada, Vinkovci-Šibenik, str. 193

⁵³ Ibidem, str. 295

⁵⁴ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (5.6.2022.)

Gospića, Otočca i Ličkog Osika razmještaju i tenkovi JNA, a svakim danom na ovom području nalazi se sve više topništva. Područje Like i Gospića u agresorskim zemljama i velikosrpskim strategijama našlo se na smjeru zamišljene crte Velike Srbije od Karlobaga do Karlovca i Virovitice.⁵⁵ Bitno je napomenuti da je upravo grad Gospić bio ključna točka hrvatske obrane i ujedno i zadnja brana prema gradu i luci Karlobag. Odsijecanje na tom pravcu nije se moglo sanirati zbog blizine mora na kojem je dominirala posrbljena jugoslavenska ratna mornarica. U demografskom smislu zapadna Lika bila je s hrvatskom (Gospić, Otočac), a istočna i južna sa srpskom većinom (Korenica, Donji Lapac, Gračac) i uz to oslonjena na istovjetna demografska područja Bosne i Hercegovine. Gospić je bio najkritičnije područje Like u kojoj su sukobi vođeni sve do 1992. godine. Pobunjeni Srbi i JNA bili su prejaki za pomake na crti bojišta, a razdoblje do Sarajevskog primirja obilježilo je granatiranje Gospića i okolice, pri čemu je grad pretrpio ogromnu materijalnu štetu, u Hrvatskoj najveću nakon Vukovara. Početkom druge polovine prosinca najavljeno je dovođenje 155. brigade HV-a iz Crikvenice i njezin razmještaj sjeverozapadno od Gospića radi obrane grada i pričuve OG Lika, s time da je vojska došla tek u siječnju 1992. godine. Početkom kolovoza 1991. godine u Otočcu je 30% područja bilo pod nadzorom pobunjenih Srba, a bile su i učestale pljačke i presretanja putnika na prometnicama, posebice u Brlogu. Prometnicu od Kompolja do Žute Lokve nadzirali su pobunjeni Srbi. Saborsko je također bilo u teškom položaju budući da je bio okružen selima s većinskim srpskim stanovništvom. Napad na Saborsko izvršen je pod šifrom „Orkan” - počeo je i s uspjehom završio 12. studenoga bez većeg otpora hrvatskih snaga. Stanovništvo i vojska danima su se probijali kroz šume prema Slunju i Ogulinu. Prihvat su 16. studenoga organizirale hrvatske snage iz Ogulina, Samostalne čete policije Slunj i 133. brigade HV-a, zaposjedanjem Glibodola i potom sukobom s dijelovima 2. ličke brigade.⁵⁶

4.6. Sjevernodalmatinsko bojište (Zadar, Split, Šibenik)-

Ovo bojište obuhvaćalo je zadarsko, šibensko i splitsko područje sa zaleđem, ali i otocima. Prema osnovnoj zamisli Generalštaba jugovojske njezin je cilj na tom području smjerom Sinj - Split, Drniš - Šibenik te Benkovac i Obrovac - Zadar izbiti na Jadransko more. Sve što se na tom području događalo od kninske pobune 17.kolovoza 1990. godine imalo je

⁵⁵ Runtić, D., 2005: *Domovinski rat, Vrijeme rata, Knjiga druga*, Neobična naklada, Vinkovci-Šibenik, str. 329

⁵⁶ Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Infnitus d.o.o., Zagreb, str. 148-155

za cilj osvajanje jadranske obale i otoka. U prvom razdoblju ostvarivanja tog plana želi se organizirati pobuna srpskog stanovništva tog područja. Protjerivanjem nesrpskog stanovništva nastoji se ukloniti svaka smetnja drugom dijelu plana; Kruševo i Kijevo dva su mjesta koja su postala simbolom otpora i stradanja. Prije zauzimanja dvaju prethodno spomenutih mjesta, od proljeća do kraja kolovoza 1991. godine, cijelo zaleđe Zadra i Šibenika, odnosno naselja sa srpskom većinom, nalaze se pod nadzorom jugovojске. U nastavku neprijateljskog djelovanja od kraja kolovoza 1991. godine izravno su ugroženi Kijevo, Vrlika, Sinj i Drniš. Istodobno između otoka djelovala je jugoratsna mornarica izvodeći pomorsku blokadu Splita, Šibenika i Zadra. Stanje je iznimno teško posebno od sredine rujna kada neprijatelj na području Zadra zauzima Starigrad, Seline, Joviće, Vučjak, Prigradu i Kruševo, a u Zadar neprijatelji nisu uspjeli ući zahvaljujući braniteljima 3. bojne 4. brigade ZNG-a. I na području Šibenika je zahvaljujući dobroj organiziranosti 113. brigade i osvajanjem Žirja, Zečeva, Krušćice, Duboke i drugih mjesta, neprijatelj zaustavljen. Ipak, na tom je području postalo kritično onda kada je neprijatelj zauzeo Maslenički most i time odsjekao južnu Hrvatsku i stvorio prodor prema Sinju.⁵⁷

4.7. Južnodalmatinsko bojište (Ploče, Metković, Dubrovnik)

Ovo bojište obuhvaćalo je onaj dio Hrvatske gdje se nalazio uski kopnene pojas, s jedne strane u dodiru s morem, a s druge u dodiru s područjem istočne Hercegovine i Crne Gore odakle je pokretana većina napada. Područje obuhvaća općine Ploče, Metković i Dubrovnik, a značajka mu je nepostojanje dubokog zaleđa što je stvaralo velike poteškoće u obrani područja. Već je sredinom ožujka 1991. godine u nenajavljenoj vojnoj vježbi jugovojска upala u Konavle, a čamci jugomornarice ušli u luku Molunat. Jugovojска je i s kopna i mora ušla u područja na kojima nije imala vojarne niti stalno stacionirane postrojbe. Prava agresija na ovo područje započela je sredinom rujna topničkim napadom na Ploče, s kopna i mora. Time bi područje Ploča, Metkovića i Dubrovnika odvojili od Hrvatske i pripojili velikoj Srbiji. Krajem rujna iz smjera istočne Hercegovine i Crne Gore jugovojска topništvom napada područje Općine Dubrovnik, a započeo je i progon stanovnika Vitaljine i Župe Dubrovačke. Dva dana nakon otvorenog napada na grad, Vijeće sigurnosti UN-a jednoglasno prihvaća Rezoluciju 713

⁵⁷ Runtić, D., 2005: *Domovinski rat, Vrijeme rata, Knjiga druga*, Neobična naklada, Vinkovci-Šibenik, str. 357

kojom se uvodi embargo na sve isporuke oružja i vojne opreme Jugoslaviji.⁵⁸ Razorni napadi na Dubrovnik nastavili su se i u studenom i prosincu, a važnu pobjedu Hrvatska vojska ostvarila je zaustavljanjem agresorskog napredovanja kod Stona. Nakon potpisivanja primirja u siječnju 1992. godine, rat je na dubrovačkom području bio slabijeg intenziteta, ali novu opasnost, osobito na području doline Neretve, izazvao je početak rata u Bosni i Hercegovini.⁵⁹

4.8. Posljedice rata i značaj Domovinskog rata na kulturni identitet Hrvatskog naroda

Prema podacima iz 2009. u Domovinskom ratu na hrvatskoj je strani poginulo najmanje 12 500 osoba, dok za 1030 osoba nije bila poznata sudbina pa se smatraju nestalima. U ratom oštećene osobe ubrajaju se i ranjeni (prema podacima iz 1999. ranjeno je 33 043 osobe, a od toga broja 9816 bilo je civila), zatočeni u srpskim logorima, djeca ostala bez roditelja i branitelji s trajnim zdravstvenim poremećajima. Prema nepotpunim podacima Hrvatskoga memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata (ožujak 2014) na srpskoj je strani bilo 6153 poginulih i nestalih vojnika i civila. Oštećeno je i uništeno 183 526 stambenih zgrada. Posebnu brutalnost pobunjenici i agresori iskazali su u protjerivanju i zločinima protiv civilnoga stanovništva, što se u svjetskoj javnosti počelo nazivati „etničkim čišćenjem“. Zbog strategije etničkoga čišćenja Hrvatska je 1991. godine bila suočena s velikim brojem prognanika, odnosno ljudi koji su bili prisiljeni napustiti svoje domove na okupiranim područjima. Prvi progoni započeli su već u proljeće 1991. iz kninskoga područja. Izbijanjem otvorene agresije u ljetu 1991. uslijedili su masovni progoni iz hrvatskog Podunavlja, s Banovine, Korduna, iz Like i sjeverne Dalmacije. Vrhunac prognaničke krize bio je u studenome 1991. nakon pada Vukovara. Stanovništvo (uglavnom žene i djeca) napuštalo je sva područja u neposrednoj blizini bojišnice pa je na kraju 1991. godine u Hrvatskoj bilo 550 000 prognanika te još 150 000 izbjeglica u inozemstvu. Nakon povratka stanovništva u mjesta uz bojišnicu te njihova ponovnog popisa, broj prognanika smanjio se na oko 250 000. Budući da se nijedan prognanik nije uspio vratiti na okupirano područje, njihov boravak u progonstvu bio je dugotrajan, a povratak moguć tek nakon oslobađanja. Hrvatska vlada vodila je brigu o prognanicima sustavom socijalne skrbi, a od prosinca 1991. posredstvom Ureda za prognanike

⁵⁸ Isto, str. 433-434

⁵⁹ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (5.6.2022.)

i izbjeglice. Ured je od sredine 1992. preuzeo skrb i o bosanskohercegovačkim izbjeglicama. Uz značajnu humanitarnu pomoć iz inozemstva, troškove zbrinjavanja prognanika i izbjeglica najvećim su dijelom ipak snosili hrvatska država i građani. Prema međunarodno prihvaćenim klasifikacijama ratnih šteta izravne štete odnose se na troškove za vođenje obrambenog rata, na ratne rashode, na štete prema naseljima i zaštićenim objektima, štete nastale počinjenim zločinima prema stanovništvu, štete zbog kršenja zabrane uporabe pojedinih oružja, štete zbog kršenja prava sudionika u ratu, štete zbog uništavanja i iskorištavanja nacionalnoga bogatstva i gospodarstvenih izvora, štete počinjene pljačkom i uništenjem imovine. Počinjene su neizravne ili sekundarne štete, primjerice gubitak nacionalnoga dohotka i umanjenje društvenoga proizvoda, prisvajanje imovine hrvatskih tvrtki, štete na ime obnove gospodarstva, štete zbog duševne patnje stanovništva, demografski gubitci.⁶⁰

Čitav prostor Republike Hrvatske snosio je izravno ili neizravno već spomenute posljedice ljudskih i materijalnih gubitaka, s dalekosežnim mjerljivim i predvidivim, ali i s nemjerljivim i nepredvidivim demografskim posljedicama. Najveći demografski i gospodarski gubitci dogodili su se na okupiranim područjima, ali i ostalim područjima s nešto manjim intenzitetom. Do prosinca 1992. godine 15 općina bilo je okupirano (više od 80% teritorija), a 15 općina djelomično okupirano do 1995. godine ili do siječnja 1998. godine. Gradovi na teritoriju koji je bio privremeno okupiran uglavnom su pretrpjeli materijalna i gospodarska razaranja te gotovo u potpunosti progon hrvatskog i ostalog nesrpskog stanovništva. Promjene ukupnog stanovništva znatnije su nastupile i u gradovima koji su bili dulje ili kraće vrijeme u zoni ratnih djelovanja, ali koji su bili obranjeni: Osijek, Vinkovci, Županja, Virovitica, Slatina, Valpovo, Gradiška, Novska, Pakrac, Sisak, Karlovac, Ogulin, Gospić, Otočac, Zadar, Šibenik, Sinj, Metković i Dubrovnik. U agresiji na Republiku Hrvatsku već u siječnju 1992. godine bilo je oštećeno više od 600 naselja i uništeno više stotina tisuća stanova. Zbog ratnih razaranja, progona ili neposredne ratne opasnosti više od 700 000 osoba, uglavnom nesrpske nacionalnosti, prognano je iz svojih domova. To je izazvalo jaku migraciju i prerazmjestaj stanovništva prema hrvatskim sigurnijim dijelovima. Postupno oslobađanje privremeno okupiranih područja vojno-redarstvenim akcijama i operacijama od kraja 1991. do 1995. godine izazvalo je niz prognaničko povratničkih akcija. Prva je bila akcija oslobađanja dijela

⁶⁰ Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (5.6.2022.)

zapadne Slavonije (kraj 1992. godine), akcija oslobađanja Miljevačkog platoa i operacija oslobađanja zaleđa Dubrovnika (1992. godina), operacija Maslenica i Medački džep (1993. godine) te operacije Oluja i Bljesak (1995. godine). Istodobno, agresija na Bosnu i Hercegovinu izazvala je jake izbjegličke tijekove Hrvata i Bošnjaka-muslimana prema Republici Hrvatskoj. Brojne izbjeglice iz Bosne i Hercegovine u kasnijim su godinama zatražile stalno mjesto prebivališta u Hrvatskoj.⁶¹

Uz rodoljublje, domoljublje, nacionalnu svijest i slično, javljaju se i drugi termini koji su vezani uz nacionalnu identifikaciju, kao što su patriotizam, nacionalizam, šovinizam i ksenofobija. Ponekada se nabrojani termini koriste u različite svrhe i u različitim interpretacijama stoga je potrebno pravilno ih koristiti kako ne bi došlo do mogućih sukoba. Nakon stvaranja samostalne Hrvatske i pobjede u Domovinskom ratu, umjesto da je nacionalni ponos ojačao, došlo je do podjela i sukoba između nacionalista i jugonostalgičara. Nacionalisti se tako povezuju s ustašama, a jugonostalgičari s partizanima. Nazivaju se još i crnima (*desnica*) i crvenima (*ljeвица*). Nacionalisti se u pravilu dive Domovinskom ratu i proglašavaju ga najvećom pobjedom u hrvatskoj povijesti dok jugonostalgičari u njemu vide zločine, etničko čišćenje, podjelu Bosne i slično. Pobunu Srba u Hrvatskoj nacionalisti objašnjavaju njihovim protivljenjem nezavisnosti Hrvatske, a jugonostalgičari protivljenjem totalitarnoj vlasti u Hrvatskoj. Branitelji su nacionalistima časni junaci Domovinskog rata, a jugonostalgičarima borci za privilegije. Nacionalisti ruku na srcu hrvatskih športaša za vrijeme izvođenja himne tumače kao izraz patriotizma, a jugonostalgičari kao izraz primitivizma. Podjela svakako otežava položaj branitelja i dragovoljaca Domovinskog rata i danas. Brojna su samoubojstva branitelja i primjetna je ravnodušnost prema njima. Nacionalisti zločine u prošlosti vide na Bleiburgu, a jugonostalgičari u Jasenovcu, a u oba slučaja pretjeruje se s brojem žrtava. Danas od hrvatskog jedinstva bilo političkog, idejnog i kulturnog nije ostalo puno te dolazi do falsificiranja istine o Domovinskom ratu i brojnih među političkih sukoba na važnim obljetnicama.⁶²

⁶¹ Akrap, A., Grizelj, M., 1999: *Broj pristunog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine*, Društvena istraživanja, 8 (5-6 (43-44)), 679-723. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20310> (5.6.2022.)

⁶² Vujević, M., 2007: *Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj*, Društvena istraživanja, 16 (3 (89)), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/19039> (5.6.2022.)

5. MATERIJALNA BAŠTINA DOMOVINSKOG RATA KAO OSNOVA ZA RAZVOJ MEMORIJALNOG TURIZMA

Godine 2011. u Helsinkiju održana je Konferencija *Muzeji i teška baština* koja je bila održana kao forum na kojemu su muzejski stručnjaci iznijeli svoja razmišljanja o mogućnostima muzeja koji prezentiraju tešku baštinu. Na konferenciji je tada sudjelovalo oko stotinu muzejskih stručnjaka kojima je predstavljeno 18 izlaganja iz devet različitih država. Izložba *Siromašni Luxemburg* postavljena u Muzeju grada Luxemburga 2011. godine dobar je primjer kako predstaviti tešku baštinu u muzeju. Izložba se siromaštvom u Luxemburgu u kontrastu sa siromaštvom u najbogatijim europskim državama. Jedna od središnjih tema izložbe bilo je prosjačenje te su skupljeni natpisi prosjaka iz različitih dijelova svijeta uvršteni u muzejsku zbirku. Muzej je za potrebe izložbe od nizozemskog umjetnika naručio robot-prosjaka koji je za vrijeme izložbe bio izložen na javnim površinama i u trgovačkim centrima kako bi testirao odnos ljudi prema prosjačenju. Rezultat je pokazao kako su ljudi imali više empatije prema robotu nego prosjacima. Postav rotterdamskog muzeja *City as Muse* fokusirao se na očuvanje i predstavljanje povijesti i tradicije jednog dijela grada Veldena u kojemu su naseljeni uglavnom migranti i siromašni. Tijekom rada na projektu, kustosica muzeja nastojala je što bolje upoznati stanovnike, a najvažniji ostvaren kontakt bio je onaj sa skupinom od sedam žena koje su se sastajale svakog tjedna kako bi raspravljale o aktualnim problemima i planirale različite aktivnosti u naselju. Predmeti postavljeni u muzeju prikazivali su na koji način stanovnici izlaze na kraj sa izazovima svakodnevice i kako se povijest jednog grada može ispričati pričama pojedinaca. Tako je jedan od sačuvanih predmeta pregača gospođe Joycelin koja je podrijetlom s Kariba. Kolači i pite koje je pekla bili su poznati u cijelom naselju i bila je vrlo poznata u Veldenu. Pregača je uobičajeni svakodnevni predmet, ali kada se stavi u drugi kontekst, uz povezane fotografije i različite intervjuve, postaje pravi muzejski predmet, što joj pridaje nova značenja. Projekt se pokazao uspješnim u pogledu proširivanja znanja o svakodnevici ljudi u tom naselju, ali i produbio znanje o lokalnoj kulturi Rotterdama i Veldena. Navedeni primjeri pokazuju kako se kontroverzne teme mogu pronaći i u svakodnevnom životu i okolini. Budući da ne postoji jasna i konkretna definicija teške baštine, u nju se mogu ubrojiti sve one teme koje se ne postavljaju često u muzejima i čija obrada sama po sebi nije jasna jer je često kontroverzna. Dani primjeri također ukazuju na to kako muzeji mogu biti mjesta koja otežavaju razgovor o teškim temama, ali ujedno mogu biti mjesta na kojima se iznose teške i kontroverzne teme koje izazivaju reakcije. Veliku ulogu pri predstavljanju muzejske zbirke,

izložbi i slično imaju kustosi i ostali muzejski stručnjaci čija je zadaća istražiti i na pravilan način izložiti tešku baštinu. Pri tome moraju voditi računa o tome da su muzejski predmeti snaga samog muzeja te moraju stvoriti vezu između sadašnjosti i prošlosti. Muzejski stručnjaci također moraju ostaviti mjesta i za drukčije poglede od svojih jer su autentični glasovi iz povijesti, kao i komentari posjetitelja muzeja važan dio izložbe pri bavljenju teškom baštinom.⁶³

5.1. Odabrani muzeji Domovinskog rata u Hrvatskoj

Budući da je Domovinski rat u Hrvatskoj zahvatio sve dijelove Hrvatske, muzeji Domovinskog rata nalaze se u više hrvatskih gradova, a za potrebe rada odabrani su oni na Turnju, odnosno, u gradu Karlovcu, Splitu, Dubrovniku i Vukovaru. Muzeji mogu biti opći ili specijalizirani prema vrsti muzejske građe, te lokalni, regionalni i nacionalni prema teritorijalnom području obavljanja muzejske djelatnosti. Specijalizirani muzeji imaju najmanje jednu zbirku muzejskih predmeta od interesa za jednu ili više srodnih temeljnih znanstvenih disciplina ili više specifičnih ljudskih djelatnosti. U specijalizirane muzeje ubrajaju se: arheološki, povijesni, etnografski, tehnički, prirodoslovni, umjetnički i muzeji primijenjenih umjetnosti te ostali specijalizirani muzeji. Povijesni muzeji imaju zbirke i dokumentaciju koja prati povijesni razvitak države, regije ili jedinice lokalne samouprave u određenom razdoblju ili obrađuju određeni povijesni događaj ili proces. Povijesnim muzejima tako pripadaju memorijalni muzeji, vojni muzeji, muzeji povijesnih postrojbi, muzeji povijesnih osoba i lokaliteta i slično.⁶⁴ Odabrani muzeji domovinskog rata tako pripadaju u vrstu specijaliziranih povijesnih muzeja, a u sljedećim potpoglavljima donosi se analiza njihove muzejske građe.

5.1.1. Muzej Domovinskog rata Turanj

Muzej Domovinskog rata Karlovac – Turanj povijesni je muzej koji svjedoči o nastanku suvremene Republike Hrvatske i borbi za neovisnost u Domovinskom ratu na karlovačkom području. Muzej se nalazi na povijesnom lokalitetu Križanić – Turanj koji je od 2013. godine na popisu kulturnih dobara Republike Hrvatske. Od izgradnje drvene stražarske kule - *turna* -

⁶³ Harju, J., 2012: *Muzeji i teška kulturna baština*, Informatica museologica, 43 (1- 4), 79-82. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/134136> (10.6.2022.)

⁶⁴ Propisi.hr, *Pravilnik o stručnim i tehničkim standardima za određivanje vrste muzeja, za njihov rad, te za smještaj muzejske građe i muzejske dokumentacije*, <http://www.propisi.hr/print.php?id=6109> (5.6.2022.)

1582. godine, koja je s vojnom posadom krajišnika/graničara čuvala južne prilaze karlovačkoj tvrđavi od osmanlijskih osvajača, Turanj je predstraža, posljednja crta obrane grada Karlovca. U Domovinskom ratu (1991 – 1995) Turanj je bio strateški važna točka u obrani grada, mjesto na kojem je zaustavljen pokušaj zauzimanja grada i presijecanja Hrvatske. O bogatoj vojnoj povijesti grada Karlovca svjedoče ostaci zgrada austrijske vojne arhitekture sačuvani na prostoru kompleksa. U obnovljenoj zgradi, koju su branitelji nazivali *Hotel California*, uređen je suvremeni muzejski prostor. Ideju o osnivanju muzeja na ovome mjestu inicirao je brigadir u miru Dubravko Halovanić koji je i prikupio prve predmete krupne vojne tehnike koji su na ovoj lokaciji postavljeni prije otvaranja muzeja. Arhitektonskim rješenjem zgrade Californije očuvana je njezina memorijska vrijednost - sačuvani oštećeni zidovi, obučeni u staklenu ovojnici, zadržali su autentičan izgled te tako preuzeli simboličnu vrijednost svjedočanstva ratnog razaranja, a unutarnji prostor oblikovan je za potrebe suvremenog muzeja⁶⁵ (Slika 4.).

Slika 4. Muzej Domovinskog rata Karlovac – Turanj

Izvor: Muzej Domovinskog rata, <https://mgk.hr/muzej-domovinskog-rata/muzej/> (5.6.2022.)

Na tri etaže zgrade smješteni su svi muzejski sadržaji. U prizemlju zgrade uređene su spomen-soba poginulim karlovačkim braniteljima Domovinskog rata i muzejska suvenirnica. Stalna izložba „Karlovac 1991. – 1995.“ postavljena je na prvom katu, na drugom katu smještena je višenamjenska dvorana u kojoj se održavaju i povremene izložbe te knjižnica s

⁶⁵ Muzej Domovinskog rata, *O Muzeju*, <https://mgk.hr/muzej-domovinskog-rata/muzej/> (5.6.2022.)

čitaonicom. Muzej sadrži jednostavan stalni postav koji se sastoji od unutarnjeg i vanjskog dijela izložbe „Karlovac 1991. – 1995.“ Stalnom izložbom predstavljena je suvremena hrvatska povijest u kojoj se prepliću tema obrane grada Karlovca i života civila tijekom Domovinskog rata.

Predmeti zbirke Odjela suvremene povijesti (od stvaranja Republike Hrvatske 1990.) prezentirani su u povijesnom okruženju iz kojeg potječu, što podcrtava njihov povijesni i društveni značaj. Muzej sadrži više od 400 originalnih muzejskih predmeta te multimedijски sadržaj. Usmjeren je na potvrđivanje i obogaćivanje kulturnog identiteta zajednice, aktivno sudjelovanje u kulturnom životu grada te promicanje podupiranje multidisciplinarnе suradnje te promicanje temeljne vrijednosti Domovinskog rata, ideje domoljublja i humanizma. U 2021. godini Muzeju je u okviru 6. međunarodnog kongresa povijesnih gradova, odlukom stručnog žirija dodijeljena međunarodna kulturno-turistička nagrada *Plautilla*, a u 2020. godini bio je nominiran za Nagradu za europski muzej godine 2021. od strane Europskog muzejskog foruma.⁶⁶

5.1.2. Muzej Domovinskog rata Split

Do 2015. godine postojalo je više inicijativa s ciljem osnivanja ustanove kojom bi se odala počast poginulim hrvatskim braniteljima i trajno očuvala uspomena na ratna događanja iz Domovinskog rata u Splitu i Dalmaciji. Raspravljalo se o ideji spomen-sobe, postave u sklopu jednog od postojećih muzeja te sam muzej. Udruge borbenih postrojbi grada Splita tijekom 2015. godine pokrenule su inicijativu da se u gradu Splitu osnuje Muzej Domovinskog rata. S tim ciljem Grad Split 2015. godine imenuje povjerenstvo koje je imalo zadaću pripremiti svu potrebnu dokumentaciju za osnivanje Muzeja Domovinskog rata. Na 29. sjednici Gradskog vijeća Grada Splita od 30. rujna 2015. usvojeno je navedeno imenovanje povjerenstva i time je formalno započeo proces osnivanja Muzeja Domovinskog rata u Splitu. Braniteljske udruge s područja grada Splita također imenuju povjerenstvo sastavljeno od pripadnika branitelja čija je zadaća u koordinaciji s Gradom Splitom i nadležnim službama pratiti i koordinirati osnivanje muzeja te raditi na prikupljanju muzejske građe. Dogovoreno je da budući muzej svojom građom pokriva teritorij nekadašnjeg Zbornog područja Split, te se pozvalo da se sve udruge

⁶⁶ Muzej Domovinskog rata, *O Muzeju*, <https://mgk.hr/muzej-domovinskog-rata/muzej/> (5.6.2022.)

branitelja s tog područja uključe u proces osnivanja budućeg muzeja. Zborno područje Split pokrivalo je teritorij od južnih padina Velebita do Dubrovnika. U borbama na području ZP-a Split sudjelovale su sve gardijske brigade, a i većina pričuvnih brigada. Uz to, na području ZP-a Split kontinuirano su se odvijala borbena djelovanja od 1991. do 1995. godine. Također odlučeno je da budući muzej nosi naziv Muzej Domovinskog rata u Splitu. Službeni početak rada na prikupljanju građe započeo je 26. studenog 2015. kada je cijeli projekt predstavljen široj javnosti. Nakon dobivanja suglasnosti Ministarstva kulture Republike Hrvatske te ispunjavanja svih uvjeta koji su propisani, Muzej je osnovan 20. listopada 2017. godine⁶⁷ (Slika 5.).

Slika 5. Izložba postavljena u Muzej Domovinskog rata u Splitu

Izvor: Muzej Domovinskog rata u Splitu, <https://mdrus.hr/galerija/> (5.6.2022.)

⁶⁷ Muzej Domovinskog rata u Splitu, *O Muzeju*, <https://mdrus.hr/izlozbe/> (5.6.2022.)

Neke od izložbi koje su svojevremeno bile postavljene u Muzeju su: Izložba borbenih postrojbi grada Splita (2019), Izložba Vukovar Škabrnja Split (2019), Vlak slobode – 25 godina poslije (2020).⁶⁸ No, potrebno je napomenuti da na službenoj web stranici Muzeja nema dovoljno informacija o detaljima poput stalnih postava, multimedijским sadržajima itd., što dovodi do zaključka kako ih Muzej ni ne posjeduje. Gore spomenute izložbe očito su bile privremene, a pojedine su održavane i na drugim lokacijama.

5.1.3. Muzej Domovinskog rata Dubrovnik

Muzej je osnovan 2016. godine kao pravni sljednik Muzeja suvremene povijesti Dubrovačkih muzeja (1995) (Slika 6.). Stalni muzejski postav prikazuje tijek Domovinskog rata na dubrovačkom području od početka srpsko-crnogorske agresije 1991. do završetka rata 1995. godine. Tijekom 2008. godine realizirana je akcija prikupljanja muzejske građe suradnjom voditeljice projekta za osnivanje Muzeja Domovinskog rata s udrugom ZNG-a Dubrovnik 1991. te istaknutim dubrovačkim braniteljima. Prikupljeno je više od 1500 izvornih ratnih fotografija, oko 120 sati video snimaka te deseci predmeta i dokumenata. Stručnom obradom spomenute građe uspješno je realizirana izložba Dubrovnik u Domovinskom ratu 1991.-1995., kao dio projekta izrade budućeg stalnog postava Muzeja Domovinskog rata Dubrovnik, u prostoru tvrđave Imperijal na Srđu (mjesto gdje je bilo smješteno zapovjedništvo 163. dubrovačke brigade Hrvatske vojske, ujedno i prva crta obrane) - kao Muzeja koji predstavlja simbol herojstva i pobjede u Domovinskom ratu. U zbirkama muzeja nalaze se ratni zemljovid i iz Domovinskog rata s dubrovačkog područja, veliki broj dokumenata hrvatske provenijencije o napadu i obrani Dubrovnika, ratni dnevници, planovi minskih polja, izvješća o zonama odgovornosti, popisi branitelja i slično. U zbirkama se čuvaju sjećanja i zapisi koji se najviše odnose na iskaze zarobljenih hrvatskih vojnika i civila iz Konavala, Cavtata, Župe Dubrovačke i Dubrovačkog primorja, koji su od 1991. do 1992. godine bili odvedeni u logore Morinj, Kumbor i Bileću. Osim toga, u muzeju se čuvaju i naoružanja prvih hrvatskih postrojbi, minsko-eksplozivna sredstva, čahure, zrna, dijelovi vojne opreme, protuoklopna oružja, odore, oznake i slično.⁶⁹ Muzej sadrži i digitalnu građu odnosno, zbirku dokumenata, 3D predmeta,

⁶⁸ Muzej Domovinskog rata u Splitu, *Izložbe/događanja*, <https://mdrus.hr/izlozbe/> (5.6.2022.)

⁶⁹ Muzej Domovinskog rata Dubrovnik, *Kronologija osnivanja muzeja*, <https://mdrd.hr/kronologija/> (6.6.2022.)

memoarske građe i zbirku fotografija i negativa koja je dostupna na službenoj web stranici Muzeja.

Slika 6. Muzej Domovinskog rata Dubrovnik

Izvor: Muzej suvremene povijesti, <https://www.dumus.hr/hr/muzej-suvremene-povijesti/o-muzeju/>
(5.6.2022.)

5.1.4. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar

Javna ustanova Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar (Slika 7.) čuva sjećanje na Domovinski rat i Bitku za Vukovar putem memorijalnih, obrazovnih, znanstvenih, turističkih i međunarodnih djelatnosti. Osnovana je Uredbom Vlade Republike Hrvatske na sjednici održanoj 2. svibnja 2013. godine. Osnivač Javne ustanove je Republika Hrvatska, a u ime osnivača osnivačka prava obavlja Ministarstvo hrvatskih branitelja. Javna ustanova Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar provođenjem programa upoznavanja posjetitelja s vrijednostima Domovinskog rata i Bitke za Vukovar povezuje memorijalne objekte u Vukovaru: spomenik na Trgu žrtava Ovčare, spomen-obilježje mjesta masovne grobnice na Ovčari, Spomen-dom Ovčara, Spomen-dom hrvatskih branitelja na Trpinjskoj cesti, hangare Veleprometa, Dom ratnika Lužac, spomen-križ na Lušcu, središnji križ, spomen-obilježje Bogdanovci, spomen-obilježje Put spasa – Kukuruzni put, spomen-obilježje Sotin-

Skendra, spomenik 12 redarstvenika, spomen-obilježje masovne grobnice Nova ulica i Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata. Posebna pozornost pridaje se obilježavanju obljetnica, upravljanju i održavanju objekata, prikupljanju i čuvanju artefakata iz Domovinskog rata, pripremi i opremanju stalnog tematsko-kronološkog postava, uređenju i opremanju mjesta sjećanja te revitalizaciji već postavljenih vanjskih i unutarnjih eksponata.⁷⁰

Slika 7. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar

Izvor: Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, <https://www.mcdrvu.hr/o-nama/o-ustanovi/> (5.6.2022.)

Memorijalni centar predstavlja središnju točku svih aktivnosti, lokaliteta i organizacija povezanih sa sjećanjem na Domovinski rat i na tragediju Vukovara. Turistički segment uključuje individualne i skupne posjete, a posjetitelji mogu razgledati nekoliko postava: izložba Bitka za Vukovar, rekonstrukcija srpskih koncentracijskih logora Stajićevo i Begejci, eksponati na otvorenom, prikaz minskog polja, izložba pješackog

⁷⁰ Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, *O ustanovi*, <https://www.mcdrvu.hr/o-nama/o-ustanovi/> (5.6.2022.)

naoružanja korištenog u Domovinskom ratu, virtualna stvarnost Samostalni zrakoplovni vod, simulacija bojnog polja Ojačana brigada u obrani.⁷¹

Sva tri odabrana muzeja Domovinskog rata predstavljaju specijalizirane povijesne muzeje koji imaju ulogu u društvenom i socijalnom životu područja na kojima se nalaze te čuvaju uspomenu i sjećanje na žrtve, ali i one preživjele branitelje rata. Sva tri muzeja nude velik broj sakupljene i obrađene muzejske građe dok se Muzej Domovinskog rata Turanj odlikuje multimedijским sadržajem, Muzej u Dubrovniku nudi i digitaliziranu građu na službenoj web stranici. Muzej u Splitu ne sadrži multimedija rješenja već je njegov pristup tradicionalniji. Zbog atraktivnosti arhitektonskog rješenja izdvaja se Muzej na Turnju koji je smješten na lokaciji kulturna dobra uvrštenog u Registar kulturnih dobara kao i muzej u Dubrovniku koji se nalazi u samoj tvrđavi Imperijal. Sama lokacija tih dvaju muzeja dodana je vrijednost koju posjetitelji dobivaju posjetom. Memorijalni centar u Vukovaru javna je ustanova koja povezuje memorijalne objekte u Vukovaru brojnih sadržaja. Svima je zajednička implementacija sjećanja i podizanja svijesti o važnosti Domovinskog rata za kulturni i nacionalni identitet Hrvata.

5.1.5. Vukovarski vodotoranj

Vukovarski vodotoranj (Slika 8.) visok je 50,33 metara i građen je od 1963. do 1968. godine. Vodotoranj su projektirali arhitekti Petar Kušan i Sergej Kolobov, prema projektnoj ideji izgradnje vodovodne mreže Alexandra Rosea. Danas Vukovarski vodotoranj predstavlja zaštićeno kulturno dobro kao tehnički i memorijalni spomenik. Titulu simbola hrvatskog zajedništva spomenik je opravdao u Domovinskom ratu, pretrpjevši više od 600 izravnih pogodaka od strane agresora. Inicijativom Grada Vukovara na čelu s gradonačelnikom Ivanom Penavom 2016. godine pokrenuta je donatorska akcija Vukovarski vodotoranj – simbol hrvatskog zajedništva, za projekt obnove i konzervacije Vukovarskog vodotornja. Toranj je direktno pogođen 640 puta, unatoč tome cijelo vrijeme borbe za grad ostao je čitav i na istom mjestu. Elementi pokušaja njegove destrukcije postali su dio njegove cjelovitosti. Taj put slijedio je i arhitektonski projektni tim u svom rješenju. Osnovna ideja bila je prikazati da je upravo pokušaj destrukcije i ranjavanja grada i njegova simbola ono što narod snažnije

⁷¹ Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, *O ustanovi*, <https://www.mcdrvu.hr/o-nama/o-ustanovi/> (5.6.2022.)

povezuje i dodatno ojačava. Oduzimanjem elementa, krugova koji simboliziraju projekte iz jednog kvadrata te njihovim premještanjem u okvir novog, prikazuje se upravo ta ideja.⁷²

Slika 8. Vukovarski vodotoranj

Izvor: Vukovarskivodotoranj.hr, <https://vukovarskivodotoranj.hr/vukovarski-vodotoranj-2/> (5.6.2022.)

5.1.6. Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata u Vukovaru

Memorijalno groblje nastalo je 1998. godine otkrićem najveće masovne grobnice u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Nakon što je prestala organizirana obrana Vukovara i nakon što je agresor ovladao gradom, kuće, dvorišta i ulice bile su prekrivene tijelima poginulih. Tijela su otpremljena izvan grada i zakopana u jami kraj gradskoga groblja. Završetkom mirne reintegracije 1998. godine ekshumirano je 938 tijela, a na mjestu masovne grobnice danas se nalazi 938 bijelih mramornih križeva, po jedan u spomen na svaku žrtvu.

⁷² Vukovarskivodotoranj.hr, *Vukovarski vodotoranj*, <https://vukovarskivodotoranj.hr/vukovarski-vodotoranj-2/> (5.6.2022.)

Uokolo mjesta masovne grobnice prostire se Memorijalno groblje podijeljeno u aleje u kojima su vječni mir našli poginuli branitelji, civilne žrtve, umrli hrvatski ratni vojni invalidi i članovi njihovih obitelji. U središnjem dijelu groblja 5. kolovoza 2000. godine postavljen je spomenik autorice Đurđe Ostoje. Spomenik je izrađen od patinirane bronce, visok je četiri metra, a u središtu je zračni križ i vječni plamen⁷³ (Slika 9.).

Slika 9. Spomen-obilježje s vječnim plamenom

Izvor: Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar,

https://www.mcdrvu.hr/portfolio_page/memorijalno-groblje-zrtava-domovinskog-rata-u-vukovaru/

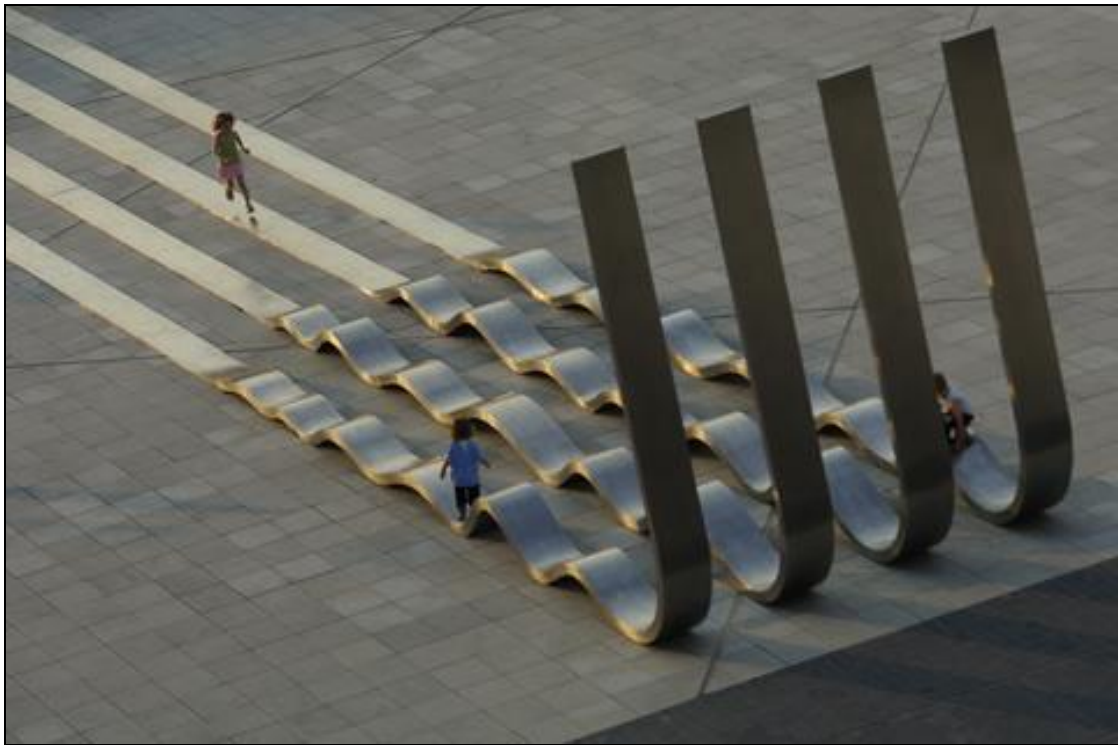
(5.6.2022.)

5.1.7. Spomen-obilježja u Gradu Karlovcu

U gradu Karlovcu postoji niz spomen-obilježja postavljenih u znak sjećanja na poginule branitelje Domovinskog rata. Jedno takvo postavljeno je u karlovačkom Parku bedema ljubavi ispred Zapovjedništva Hrvatske kopnene vojske koje je podignuto na inicijativu 4. operativne

⁷³ Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, *Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata u Vukovaru*, https://www.mcdrvu.hr/portfolio_page/memorijalno-groblje-zrtava-domovinskog-rata-u-vukovaru/ (5.6.2022.)

zone Hrvatske vojske i 1. zbornog područja Karlovac. Spomen-obilježje podignuto je u Karlovcu poginulim braniteljima iz Domovinskog rata 29. svibnja 1995. godine. Spomenik poginulim braniteljima podignuto je i na Turnju prigodom obilježavanja 5. obljetnice ustroja 1.bojne 110.brigade ZNG-a/HV-a koji je svečano otkriven 1996. godine. Spomen-obilježja u obliku table postavljene na školama i grobljima nalaze se i u okolnim selima, podignuli su ih Mjesni odbori, članovi raznih DVD-a i donatori. Jedan od spomenika koji se ističe po svojem arhitektonskom rješenju jest spomenik Četiri rijeke (Slika 10.), koji je postavljen na Trgu hrvatskih branitelja ispred zgrade Suda u Karlovcu.⁷⁴ Spomenik je izradio umjetnik Alem Korkuta, dug je 40 i visok 4 metra. Na njemu su ispisana imena poginulih branitelja, a zbog svog specifičnog izgleda često koriste djeca za igru i vožnju *skateboardom*.⁷⁵

Slika 10. Spomenik poginulim braniteljima Domovinskog rata – *Četiri rijeke*

⁷⁴ Perak, A., 2019: *Spomen-obilježja poginulim braniteljima u Domovinskom ratu Karlovačke županije*, Udruga obitelji poginulih hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Karlovačke županije, Karlovac

⁷⁵ Jutarnji.hr, Spomenik Domovinskog ratu Alema Korkuta – srebrne rijeke, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/spomenik-domovinskom-ratu-alema-korkuta-srebrne-rijeke-3825975> (7.6.2022.)

Izvor: Društvo arhitekata Zagreb, <http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/dragi-aleme-,1239.html> (7.6.2022.)

5.1.8. Spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata u Slavonskome Brodu

Nakon 24 godine od pogibije djevojčica i dječaka tijekom Domovinskog rata, 21. svibnja 2016. godine u Slavonskom Brodu otkriven je spomenik Prekinuto djetinjstvo (Slika 11.), kao podsjetnik na 402 djece iz Slavenskog Broda, Dubrovnika, Zadra, Siska, Osijeka, Pakraca i ostalih mjesta diljem Hrvatske. Spomenik je izrađen prema idejnom rješenju Petra Dolića i Petre Tončić Lipovščak pod nazivom Prekinuto djetinjstvo, a nalazi se u parku na slavonsko-brodskom Šetalištu Braće Radić. Spomenik podsjeća na nedovršenu slagalicu, na zaustavljenu dječju igru i prekinute snove.⁷⁶

Slika 11. Spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata

⁷⁶ Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, *Otkriven spomenik djeci poginuloj tijekom Domovinskog rata*, <https://www.mcdrvu.hr/otkriven-spomenik-djeci-poginuloj-tijekom-domovinskog-rata/> (6.6.2022.)

Izvor: Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, <https://www.mcdrvu.hr/otkriven-spomenik-djeci-poginuloj-tijekom-domovinskog-rata/> (6.7.2022.)

5.1.9. Spomenik Trogirska kruna

U parku Žudika u neposrednoj blizini malog kamenog mosta na sjevernom ulazu u povijesnu jezgru Trogira nalazi se spomenik hrvatskim braniteljima poginulim u Domovinskom ratu, nazvan *Trogirska kruna* (Slika 12.). Spomenik je rad dvojice mladih kipara - Đanija Martinića i Frane Šituma. Spomenik su financirali sam Grad Trogir te Splitsko-dalmatinska županija. Spomen-obilježje izrađeno je od kamenih blokova formiranih gradacijom od horizontale do vertikale koji na simboličan način interpretiraju zgušnjutu, tešku stvarnost koju donosi rat i vrijeme nakon njega.⁷⁷

Slika 12. Spomen-obilježje Trogirska kruna

⁷⁷ Slobodna Dalmacija, *Svečano otvoren Spomenik 'Trogirska kruna': U ovaj spomenik ugrađeni su životi svih naših poginulih suboraca*, <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/obala/svecano-otvoren-spomenik-trogirska-kruna-u-ovaj-spomenik-ugradeni-su-zivoti-svih-nasih-poginulih-suboraca-1025873> (6.6.2022.)

Izvor: Slobodna Dalmacija, *Svečano otvoren Spomenik 'Trogirska kruna': U ovaj spomenik ugrađeni su životi svih naših poginulih suboraca*, <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/obala/svecano-otvoren-spomenik-trogirska-kruna-u-ovaj-spomenik-ugradeni-su-zivoti-svih-nasih-poginulih-suboraca-1025873> (6.6.2022.)

5.2. Prijedlog modela razvoja i povezivanja gradova za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj

Nakon obrađene odabrane materijalne kulturne baštine Domovinskog rata, autorica rada osmislila je kulturnu rutu Tragovima sjećanja. Kulturne rute pomažu u očuvanju prirodne i kulturne baštine, održivom razvoju turizma te potiču obrazovanje, edukativnu i kulturnu razmjenu i obogaćuju kulturne turističke ponude. Kulturna ruta povezivala bi gradove Karlovac – Sisak - Slavonski Brod – Vinkovci – Vukovar - Osijek, odnosno, manje atraktivne i poznate turističke destinacije kojima bi kulturna ruta potaknula društveni, kulturni i ekonomski razvoj.⁷⁸

Kulturnu rutu vodio bi turistički vodič sa širokim znanjem o Domovinskome ratu i poznavanjem engleskog jezika. Zbog geografske udaljenosti gradova, ruta bi sadržavala i noćenja u gradu Sisku i Vukovaru. Ruta bi započela u gradu Karlovcu posjetom Muzeju Domovinskog rata na Turnju te spomen-obilježja na Turnju. Nakon obilaska muzeja kretalo bi se na Trg hrvatskih branitelja gdje se nalazi spomenuti spomenik Četiri rijeke. Iz grada Karlovca organiziranim prijevozom (autobusom) stiglo bi se u Sisak gdje bi se posjetio spomenik poginulim hrvatskim braniteljima na Trgu dr. Franje Tuđmana te spomen-soba poginulim braniteljima. Nakon noćenja u Sisku ruta bi se nastavila u Slavonskome brodu posjetom triju spomen-obilježja: spomenik poginulim braniteljima i civilima Domovinskog rata, spomenik *Prekinuto djetinjstvo*, spomenik poginulim braniteljima. Nakon kratkog obilaska ruta bi se nastavila put Vinkovaca posjetom spomenika žrtvama Domovinskog rata u Ulici Alojzija Stepinca te spomenika hrvatskih branitelj u Ulici Josipa Lovrečića. Ruta bi se nastavila u Vukovaru obilaskom Memorijalnog centra Domovinskog rata Vukovar i Vukovarske bolnice, spomen-doma Ovčara i masovne grobnice Ovčara. Nakon noćenja u Vukovaru ruta bi se nastavila posjetom Memorijalnog groblja žrtava iz Domovinskog rata,

⁷⁸ Ministarstvo kulture i medija, *Kulturne rute Vijeća Europe*, <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/medjunarodni-projekti/kulturne-rute-vijeca-europe-21371/21371> (5.6.2022.)

spomen-doma hrvatskih branitelja na Trpinjskoj cesti te posjetom Središnjem križu na ušću Vuke u Dunav te Vukovarskog vodotornja. Posljednja točka kulturne rute bio bi Osijek u kojemu bi se posjetio spomenik braniteljima i žrtvama Domovinskog rata na Trgu slobode te spomen-obilježje u Parku Matice Hrvatske.

Na svim spomenutim točkama stajanja nalazila bi se ploča s glavnim informacijama o kulturnoj ruti (Slika 13.).

Slika 13. Primjer ploče postavljene uz spomen-obilježja kulturne rute Tragovima sjećanja

Izvor: izrada autorice rada

Prikazana ploča predstavljala bi marketinški i vizualni imidž kulturne rute kako bi posjetitelji koji nisu primarno dio te kulturne rute također saznali za nju. Pored svakog spomen-obilježja nalazila bi se po jedna ploča (Slika 14.).

Slika 14. Primjer ploče postavljene uz spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata u Slavonskome Brodu

Izvor: izrada autorice rada

Na Muzeju Domovinskog rata na Turnju i Memorijalnom centru Domovinskog rata u Vukovaru bila bi izvješena zastava kulturne rute radi bolje prepoznatljivosti rute (Slika 15.).

Slika 15. Zastava kulturne rute Tragovima sjećanja kao idejno rješenje za Muzej Domovinskog rata Turanj i Memorijalni centar Domovinskog rata u Vukovaru

Izvor: izrada autorice rada

Stilsko rješenje ploče sadrži slijepu kartu Hrvatske na kojoj su križevima označeni gradovi koje kulturna ruta spaja, a uz slijepu kartu nalazi se i grb Republike Hrvatske. Stilsko rješenje zastave također sadrži slijepu kartu Hrvatske s označenim gradovima koje kulturna ruta sadrži, a križ na dnu zastave simbolizira samu temu kulturne rute. Ruta bi bila namijenjena i mladima i onima srednje životne dobi, ali i starijima. Namjena bi bila objektivno ispričati povijesno razdoblje Domovinskog rata i povijest hrvatskih gradova uvrštenih u kulturnu rutu. Dakle, u prvome redu obrazovni, a zatim i kulturni cilj rute te turističko valoriziranje spomenika, spomen-obilježja i muzeja kao resursa za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj. Kulturnom rutom povezali bi se razni turistički dionici - od prijevoznika, turističkih vodiča, ugostitelja itd., ali bi se i podignula turistička vidljivost hrvatskih gradova koji su manje turistički prepoznati. Misija kulturne rute bila uvrštavanje na popis kulturnih ruta Vijeća Europe.

ZAKLJUČAK

Materijalna baština turistički je resurs koji predstavlja svako dobro, svako sredstvo i svaku mogućnost koja se može iskoristiti u svrhu razvoja turizma, ali pritom mora sadržavati visok stupanj privlačnosti. Pritom je svakako potrebno uzeti u obzir činjenicu da materijalna kulturna baština generira dvije vrste vrijednosti; neekonomsku (kulturnu) i ekonomsku (uporabnu i neuporabnu) stoga proces njenog vrednovanja zahtijeva holistički pristup. Pri ekonomskoj upotrebi materijalne baštine treba biti oprezan i raditi na njenoj kvalitetnoj prezentaciji kako ekonomska upotreba ne bi prevladala neekonomsku, odnosno kulturnu upotrebu baštine. U radu je konkretno predstavljena materijalna baština Domovinskog rata koja pripada tzv. teškoj baštini. Teška baština ili baština zločina, zvjerstava, okrutnosti/patnje/zla jedna je od tržišno i turistički najzanimljivijih vrsta baština o kojoj se najviše raspravlja jer je ujedno i najkontroverznija baština kojom se može upravljati. Postoje tri temeljna uvjeta koje je potrebno ispuniti da bi se nešto okarakteriziralo kao okrutno. Prvo, moraju postojati ljudski počinitelj i ljudska žrtva. Drugo, počinitelj mora svjesno i namjerno djelovati, a žrtve moraju biti nevine na način da ne pridonose svojoj patnji. Što je žrtva nevinija, to se događaj smatra okrutnijim. Treće, mora postojati određeni stupanj ozbiljnosti, odnosno, što je događaj većih razmjera i intenziteta, to je okrutniji. Kao četvrti uvjet navodi se memorabilnost. To znači da je događaj, koji zadovoljava prethodna tri uvjeta, u onoj mjeri grozan u kojoj je poznat i zapamćen. Prema tim uvjetima baština Domovinskog rata ispunjava gotovo sve uvjete. Iako je riječ o neželjenim dijelovima prošlosti, takva baština svakako postoji i kao takvu je treba prihvatiti. Teška baština postaje stvarna tek onda kada je se identificira kao nepoželjnu baštinu, tj. kroz identifikaciju, promociju i interpretaciju toga aspekta baštine kao nužne za daljnji razvoj zajednice. Osim baštine Domovinskog rata prikazan je i primjer teške baštine u glavnom gradu Zagrebu, onaj sestara Zdenke i Rajke Baković. U okviru teške baštine javljaju se određene disonance koje mogu biti uzrokovane različitim okolnostima i očitovati se na različite načine, a pojavljuju se jer je relativno jednostavno promijeniti i preokrenuti povijest te tako pretvoriti baštinu u tržišni proizvod. Disonantnost baštine dijeli se na pet velikih kategorija; disonantnost implicirana u komodifikaciji, disonantnost implicirana u mjestima kao proizvodima, disonantnost implicirana u višestrukom korištenju, disonantnost implicirana u sadržaju interpretativne poruke, disonantnost u lišavanju nasljedstva.

Također, postoje i različite namjene baštine, odnosno, tri dimenzije disonantnosti teške baštine; teška baština kao kulturni resurs, teška baština kao politički resurs i teška baština kao

gospodarski resurs. Kategorije disonantnosti unutar procesa stvaranja baštine dijele se na pet faza: faza resursa, odabira, proizvoda, ciljanja te faze potrošnje. Materijalna baština Domovinskog rata, odnosno teška baština, predstavlja resurs za razvoj memorijalnog turizma koji predstavlja oblik turizma posebnog interesa. U tom kontekstu na turističkome tržištu postoje različite vrste posebnih oblika interesa prema glavnom motivu turista (vjerski, povijesni, memorijalni i slično). U njih se ubrajaju i sociopatološki oblici turizma posebnih interesa čiji se motivi putovanja svrstavaju pod novije asocijalne oblike turizma u okviru tzv. sociopatološke sfere koje inozemna literatura definira kao: „disaster turizam“ (turizam kataklizmi), „dark tourism“ (tamni ili mračni turizam), „drug turizam“ (turizam opijata). Za potrebe ovoga rada odabrano je korištenje termina memorijalnog turizma koji se često u literaturi preklapa s pojmom mračnog oblika turizma, no između navedena dva oblika postoje razlike. Prema motivu i tematici putovanja koji potiču ljude na turističko kretanje u destinacije i lokalitete koji su obilježeni smrću, stradanjima, nasiljem i patnjom ljudi, memorijalni turizam okvirno pripada mračnom turizmu. Ipak, pojam memorijalnog turizma podrazumijeva putovanja primarno motivirana obrazovanjem, empatijom i sjećanjem na ratne žrtve (teroristički napadi, politički progoni) te prirodnim i drugim katastrofama. U tom kontekstu, memorijalni turizam može se podijeliti na dva osnovna segmenta: 1. onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica društvenih sukoba, te 2. onaj vezan uz stradanja ljudi kao posljedica katastrofe. Za razliku od mračnog turizma memorijalni turizam ne obuhvaća atrakcije, lokalitete i događanja kao što su mjesta stradavanja pojedinca, morbidnih rituala u vjerske svrhe, mjesta s mističnim događanjima u zabavne svrhe itd. U znanstvenoj se literaturi memorijalni turizam kao sintagma rijetko spominje, a njeno se korištenje najčešće veže uz turističke posjete lokalitetima u spomen na masovne žrtve velikih ratova i političkih progona. Presudan element razvitka memorijalnog turizma je realnost i autentičnost, zbog osjetljivosti načina i sadržaja interpretacije povijesnih činjenica koje čine atrakcijsku osnovu spomenutog oblika turizma. Temelj turističke motivacije u memorijalnom turizmu počiva na kulturi kolektivnog sjećanja na žrtve raznih tragedija koje su se dogodile u bliskoj ili daljnjoj povijesti, kao i na psihološkom stanju pojedinca, njegove osobne uključenosti u proces žalovanja ili empatije, percepciji uzroka i posljedica tragedije. Prvi primjeri prakse memorijalnog turizma utemeljeni su nakon Prvog svjetskog rata na francuskome tlu kada su mjesta brojnih bitki postala mjestima hodočašća. Bio je to arhaični model koji se razlikuje od današnjeg poimanja turizma uopće, ali je tada predstavljao temelj za razvoj memorijalnog turizma kakva poznajemo danas. Ratne zone tako predstavljaju porijeklo memorijalnog turizma te predstavljaju važan

aspekt turističke potražnje. Ključna razlika između mračnog i memorijalnog turizma jest ta da je memorijalni turizam proizvod turističkih agenata, prvo na lokalnoj razini, a zatim i na nacionalnoj razini unutar Francuske čime postaje zaseban oblik posebnog oblika turizma koju istražuju znanstvenici. S druge strane, mračni turizam proizvod je akademika s područja Azije i Anglo-Saksonskih zemalja. Nazivlje poput mračnog i tanatoturizma uvedena su unutar akademske zajednice za nešto što je već postojalo na turističkome tržištu. Mračni turizam nema jasnu geografsku klasifikaciju te zbog toga teorijski pristupi ne idu izvan kvalitativnog polja i posljedično tome studije mračnog turizma smatraju se nepreciznima i neuvjerljivima. Ono što oba oblika turizma imaju zajedničko jest da koriste baštinu te konvergentna mjesta (muzeje, izložbe, atrakcije, spomenike) kako bi ju prenijeli posjetiteljima.

KRITIČKI OSVRT

Materijalna baština Domovinskog rata objašnjena je kroz gradove, odnosno bojišta na kojima su se vodile borbe protiv agresora (istočnoslavonsko bojište, zapadnoslavonsko bojište, kordunsko, ličko, sjevernodalmatinsko i južnodalmatinsko bojište). Posljedice Domovinskog rata ostavile su neizbrisiv trag u svijesti hrvatskog stanovništva, ali valorizacija materijalne teške baštine Domovinskog rata svakako je potrebna za budući razvoj Hrvatske te njen kulturni, društveni i ekonomski napredak. Danas u Hrvatskoj djeluje Muzej Domovinskog rata Turanj u Gradu Karlovcu, Muzej Domovinskog rata u Splitu i Dubrovniku. Sva tri odabrana muzeja Domovinskog rata predstavljaju specijalizirane povijesne muzeje koji imaju ulogu u društvenom i socijalnom životu područja na kojima se nalaze te čuvaju uspomenu i sjećanje na žrtve, ali i one preživjele branitelje rata. Različitim muzejima i memorijalnim centrima zajednička je implementacija sjećanja i podizanje svijesti o važnosti Domovinskog rata za kulturni i nacionalni identitet Hrvata. Muzeji tako čine resurs za razvoj memorijalnog turizma i svi predstavljeni spomenici i spomen-obilježja predstavljeni su u radu. U tom kontekstu autorica rada osmislila je kulturnu rutu Tragovima sjećanja koja bi objedinila materijalnu baštinu Domovinskog rata svih odabranih šest gradova (Karlovac, Sisak, Slavonski Brod, Vinkovci, Vukovar, Osijek). Kulturnom rutom povezali bi se razni turistički dionici od prijevoznika, turističkih vodiča, hotelskih korisnika, ugostitelja, te bi se podigla turistička vidljivost hrvatskih gradova koji su manje turistički prepoznati. Uza sve to, teška baština Domovinskog rata pronašla bi svoje mjesto na turističkome tržištu te predstavljala osnovu i resurs za razvoj kvalitetnijeg memorijalnog turizma u Hrvatskoj koji bi se mogao razvijati i izvan ljetne turističke sezone i pridodati vrijednosti Hrvatske kao turističke destinacije. Svrha i cilj rada kao i navedena hipoteza su potvrđeni. Prikazan je razvoj memorijalnog turizma, razlike između mračnog i memorijalnog turizma i njihova implementacija u turističku ponudu Hrvatske. Također, autorica rada iznijela je konkretan primjer turističke ponude koja može biti temelj za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj. Hipoteza postavljena na početku rada je potvrđena, Hrvatska ima veliki geografski i sadržajni potencijal za razvoj memorijalnog turizma.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Alkier Radnić, R., 2009: *Turizam u Europskoj uniji*, Opatija
2. Čavlek, N., Bartoluci, M., Prebežac, D., Kesar, O., Hendija, Z., Bilen, M., Mikulić, J., Tomašević, A., Čižmar, S., 2011: *Turizam, Ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Školska knjiga, Zagreb
3. Floričić, T., Floričić, B., 2019: *Kulturna baština u turističkoj destinaciji, Vrednovanje i održivi menadžment*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Općina Medulin
4. Geić, S., 2011: *Menadžment selektivnih oblika turizma*, Split
5. Jelinčić, D.,A., 2010: *Kultura u izlogu Kratki vodič za upravljanje kulturnim dobrima*, MEANDARMEDIA
6. Jelinčić, D.,A., 2010: *Abeceda kulturnog turizma*, MEANDARMEDIA
7. Lennon, J., Foley, M., 2000: *Dark Tourism, The Attraction of Death and Disaster*, UK, Thomson
8. Nazor, A., Pušek, T., 2018: *Domovinski rat, Pregled političke i diplomatske povijesti*, Nakladni zavod Globus, Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb
9. Neugebauer, A., 2009: *Pro-active Dissonant Heritage Manegement*, VDM Verlag Dr. Müller Aktiengesellschaft & Co.
10. Perak, A., 2019: *Spomen-obilježja poginulim braniteljima u Domovinskom ratu Karlovačke županije*, Udruga obitelji poginulih hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata Karlovačke županije, Karlovac
11. Rabotić, B., 2013: *Drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Selektivni oblici turizma*, Visoka turistička škola strukovnih studija

12. Runtić, D., 2005: *Domovinski rat, Vrijeme rata, Knjiga druga*, Neobična naklada, Vinkovci-Šibenik

13. Vukonić, B., 2010: *Turizam, Budućnost mnogih iluzija*, Visoka poslovna škola Utilus, Plejada, Zagreb

14. Znanstvena edicija instituta za turizma, 2011: *Izazovi upravljanja turizmom*, Knjiga br.5, Zagreb

Znanstveni radovi:

1. Akrap, A., Grizelj, M., 1999: *Broj pristunog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine*, Društvena istraživanja, 8 (5-6 (43-44)), 679-723. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20310> (5.6.2022.)

2. Gonzáles Vázquez, D., 2018: *Dark tourism and memorial tourism: Nexus and divergences between theoretical models*, European Journal of Tourism Research

3. Harju, J., 2012: *Muzeji i teška kulturna baština*, Informatica museologica, 43 (1- 4), 79-82. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/134136> (10.6.2022.)

4. Kesar, O., Tomas, P., 2014: *Obilježja i dosezi razvoja memorijalnog turizma u Hrvatskoj, Liburna*, 3 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/145027> (5.6.2022.)

5. Marijan, D., 2016: *Domovinski rat*, Despot Infinitus d.o.o., Zagreb

6. Matečić, I., 2016: *Specifičnosti procesa vrednovanja materijalne kulturne baštine u turizmu*, Acta turistica 28, br. 1 (2016): 73-100. <https://hrcak.srce.hr/161385> (15.6.2022.)

7. Stublić, H., Samovojska, R., 2018: *Uvod u problematiku komodifikacije teške baštine*, Studia ethnologica Croatica, 30(1) 279-293. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/214403> (15.6.2022.)

8. Stublić, H., 2019: *Lice i naličje baštine: prilog raspravi o pojmu teške baštine*, Studia ethnologica Croatica, 31 (1), 239-264. Preuzeto s: <https://doi.org/10.17234/SEC.31.9> (10.6.2022.)

9. Vojnović, N., 2020: *Potencijali razvoja memorijalnog turizma u Istri (Hrvatska)*, Hrvatski geografski glasnik 82/2, 107-129 (2020.)

10. Vujević, M., 2007: *Nacionalna identifikacija u Hrvatskoj*, Društvena istraživanja, 16 (3 (89)), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/19039> (5.6.2022.)

Završni rad:

1. Borowitz, L., 2020: *Disonantna baština holokausta i apartheida* (Završni rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:724633> (16.5.2022.)

Internetski izvori:

1. Domovinski rat. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15884> (5.6.2022.)

2. Jutarnji.hr, Spomenik Domovinskog ratu Alema Korkuta – srebrne rijeke, <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/spomenik-domovinskom-ratu-alema-korkuta-srebrne-rijeke-3825975> (7.6.2022.)

3. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar, *O ustanovi*, <https://www.mcdrvu.hr/o-nama/o-ustanovi/> (5.6.2022.)

4. Ministarstvo kulture i medija, *Kulturne rute Vijeća Europe*, <https://min-kulture.gov.hr/izdvojeno/kulturna-bastina/medjunarodni-projekti/kulturne-rute-vijeca-europe-21371/21371> (5.6.2022.)

5. Muzej Domovinskog rata, *O Muzeju*, <https://mgk.hr/muzej-domovinskog-rata/muzej/> (5.6.2022.)

6. Muzej Domovinskog rata u Splitu, *O Muzeju*, <https://mdrus.hr/izlozbe/> (5.6.2022.)

7. Muzej Domovinskog rata Dubrovnik, *Kronologija osnivanja muzeja*, <https://mdrd.hr/kronologija/> (6.6.2022.)

8. Propisi.hr, *Pravilnik o stručnim i tehničkim standardima za određivanje vrste muzeja, za njihov rad, te za smještaj muzejske građe i muzejske dokumentacije*, <http://www.propisi.hr/print.php?id=6109> (5.6.2022.)

9. Slobodna Dalmacija, *Svečano otvoren Spomenik 'Trogirska kruna': U ovaj spomenik ugrađeni su životi svih naših poginulih suboraca*,

<https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/obala/svecano-otvoren-spomenik-trogirska-kruna-u-ovaj-spomenik-ugradeni-su-zivoti-svih-nasih-poginulih-suboraca-1025873> (6.6.2022.)

10. Vukovarski vodotoranj.hr, *Vukovarski vodotoranj*,

<https://vukovarskiwodotoranj.hr/vukovarski-vodotoranj-2/> (5.6.2022.)

POPIS PRILOGA

Slika 1. Spomenik sestrama Baković.....	10
Slika 2. Dijagram konvergentnih mjesta.....	25
Slika 3. Matrica povezanosti svrhe i sadržaja turističke posjete lokalitetima obilježenim ljudskim stradanjima.....	27
Slika 4. Muzej Domovinskog rata Karlovac – Turanj.....	44
Slika 5. Izložba postavljena u Muzeju Domovinskog rata u Splitu.....	46
Slika 6. Muzej Domovinskog rata Dubrovnik.....	48
Slika 7. Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar.....	49
Slika 8. Vukovarski vodotoranj.....	51
Slika 9. Spomen-obilježje s vječnim plamenom.....	52
Slika 10. Spomenik poginulim braniteljima Domovinskog rata – <i>Četiri rijeke</i>	54
Slika 11. Spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata.....	55
Slika 12. Spomen-obilježje Trogirska kruna.....	56
Slika 13. Primjer ploče postavljene uz spomen-obilježje kulturne rute Tragovima sjećanja.....	58
Slika 14. Primjer ploče postavljene uz spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata Slavonskom Brodu.....	59
Slika 15. Zastava kulturne rute Tragovima sjećanja kao idejno rješenja za Muzej Domovinskog rata Turanj i Memorijalnog centra Domovinskog rata u Vukovaru.....	59

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad bavi se analizom materijalne baštine Domovinskog rata kao osnove za razvoj memorijalnog turizma u Republici Hrvatskoj. U radu je objašnjen pojam materijalne baštine i njene uloge u turizmu kao i pojam teške baštine i disonantnosti teške baštine, s obzirom na to da baština Domovinskog rata pripada upravo teškoj baštini. Objašnjeni su svi problemi implementacije i prezentiranja teške baštine na turističkome tržištu. Muzej Domovinskog rata Turanj, Muzeji Domovinskog rata u Splitu i Dubrovniku te Memorijalni centar Domovinskog rata Vukovar čine osnovu za razvoj memorijalnog turizma u Hrvatskoj zajedno s brojnim spomen-obilježjima i spomenicima podignutima u spomen na poginule branitelje Domovinskog rata u raznim hrvatskim krajevima. Predstavljena spomen-obilježja i spomenici u radu su: Vukovarski vodotoranj, Memorijalno groblje žrtava iz Domovinskog rata u Vukovaru, spomenik Četiri rijeke u Gradu Karlovcu te spomen-obilježje na Turnju, spomenik poginuloj djeci Domovinskog rata u Slavonskome Brodu te spomenik Trogirska kruna u Trogiru. Uzimajući u obzir predstavljenu materijalnu baštinu, ali i druge gradove i njihovu baštinu, autorica rada predstavila je ideju formiranja kulturne rute Tragovima sjećanja koja bi objedinila šest hrvatskih gradova i njihovu baštinu Domovinskog rata.

Ključne riječi: „materijalna baština“, „Domovinski rat“, „memorijalni turizam“, „teška baština“, „disonantnost“, „kulturna ruta“

SUMMARY

This graduate thesis deals with the analysis of the tangible heritage of the Homeland War as a basis for the development of memorial tourism in the Republic of Croatia. The paper explains the concept of tangible heritage and its role in tourism, as well as the concept of difficult heritage and the dissonance of difficult heritage since the heritage of the Homeland War belongs precisely to difficult heritage. All the problems that difficult heritage faces during its implementation and presentation to the tourist market are explained. The Turanj Homeland War Museum, the Homeland War Museums in Split and Dubrovnik, and the Vukovar Homeland War Memorial Center form the basis for the development of memorial tourism in Croatia together with numerous memorials and monuments erected in memory of the fallen Homeland War veterans in various Croatian regions. The memorials and monuments presented in the work are the Vukovar water tower, the memorial cemetery for the victims of the Homeland War in Vukovar, the *Four Rivers* monument in the City of Karlovac, and the memorial on the Tower, the monument to the fallen children of the Homeland War in Slavenska Brod, and the *Trogir crown* monument in Trogir. Taking into account the presented tangible heritage, but also other cities and their heritage, the author of the paper presented the idea of forming a cultural route *Traces of Memory* that would unite six Croatian cities and their heritage of the Homeland War.

Key words: „tangible heritage“, „Homeland War“, „memorial tourism“, „difficult heritage“, „dissonance“, „cultural route“